

TAMPEREEN YLIOPISTO

Vuokko Ala-Vannesluoma

Lukijan empatian herättämisen keinot F. E. Sillanpään lastuissa Muuan
Tellervo-niminen sekä Maantieltä maantielle

Suomen kirjallisuuden sivuainetutkielma

Tampere 2015

Tampereen yliopisto

Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö

ALA-VANNESLUOMA, Vuokko: Lukijan empatian herättämisen keinot F. E. Sillanpään lastuissa Muuan Tellervo-niminen sekä Maantieltä maantielle

Sivuainetutkielma, 60 s.

Suomen kirjallisuus

Huhtikuu 2015

Tarkastelen tässä sivuainetutkielmassa, millaisten kerronnallisten keinojen takia lukija kokee empatiaa lukiessaan F. E. Sillanpään lastuja ”Muuan Tellervo-niminen” ja ”Maantieltä maantielle”. Lukijan fiktiiviseen tarinaan ja kuvitteellisiin hahmoihin kohdistama empatia pohjautuu henkilöhahmojen kuvaamiseen, heidän taustansa kertomiseen, tunteita herättävien tapahtumien ja henkilöhahmojen välisten suhteiden esittämiseen sekä teoksen kerrontaan: kertojaan, fokalisaatioon ja sisäistekijään. Lisäksi empatia liittyy lukijan samaistumiskokemukseen sekä lukijan ja henkilöhahmon välisen etäisyyden kapenemiseen.

Käytän työssäni taustalla pääasiassa James Phelanin teoretisoimaa retorista kertomuksen tutkimusta sekä Howard Sklarin tutkimuksia fiktiivisiin hahmoihin kohdistuvasta sympatiasta. Retorisessa kertomuksen tutkimuksessa korostuu ajatus siitä, että tarinan esitystapa vaikuttaa lukijan eläytymiseen, esimerkiksi empatian heräämiseen. Analysoin Sillanpään lastuista, mitä nuo esitystapaan liittyvät, empatiaa herättävät ominaisuudet niissä ovat. Retorisen kertomuksen tutkimuksen teorian mukaisesti ajattelen lastujen luennan vuorovaikutusprosessina, jonkun kertomuksena jollekulle toiselle.

Työni tulokset osoittavat, että lukijan empatia on sidoksissa lukijan samaistumiskokemukseen sekä sen takia osittain myös kunkin ajan arvoihin ja yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Toisaalta traagisten tapahtumien sekä kurjien lapsikohtaloiden kuvaaminen saattaa ohittaa esimerkiksi lukijan yhteiskunnalliset aatteet – lukija saattaa empatisoida aatettaan vastaan tiettyjen kerronnan keinojen takia. Analyysini myötä havaitsin myös, että tarinassa esitetyt henkilöhahmojen äänet ja kokemukset vaikuttavat lukijan empatiaan: sekä niiden vähäisyys että runsaus aiheuttavat lukijassa reaktioita.

Asiasanat: empatia, lukijan eläytyminen, retorinen kertomuksen tutkimus, F. E. Sillanpää, *Enkelten suojatit*

Sisällysluettelo

1.	Johdanto.....	4
1.1	Tutkimuskysymys ja tutkimuskohde	4
1.2	Teoria ja menetelmät.....	6
1.3	Tutkimuksen rakenne.....	8
2	Kerronnan vaikutus lukijan tunteisiin	10
2.1	Ulkopuolisuus – hessukan ja mielisairaän tytär	10
2.2	Eriarvoisuus – lapsi, joka unohdettiin pian	12
3	Henkilöhahmon ominaisuudet ja kokemukset lukijan suostuttelun taustalla.....	15
3.1	Tellervon terhakan erinomaiset opinlahjat – älykäs lapsi.....	15
3.2	Koirankarvoja maitopullossa – kiusattu lapsi	16
4	Kertojan eläytyminen ja lukijan empatia	18
4.1	Jylhät pilventonkat – uhka tulevasta.....	18
4.2	Tylyt vainiot ja vieras taivas – liikuttavan pikku kertomuksen päätös	20
5	Henkilöhahmojen väliset valta-asetelmat ja lukijan ristiriitainen suhtautuminen	24
5.1	Isännän näkökulma – lempeän huollon esine.....	24
5.2	Selman näkökulma – hiljaisuus	28
6	Kasvatuskeinojen kuvaus ja henkilöhahmon kokemukset.....	34
6.1	Kuvaukseen liittyvät emotionaaliset ja arvioivat lataukset.....	34
6.2	Selman kokemus kasvatuskeinoista	41
7	Saako tarina onnellisen lopun?	45
7.1	Vihjeet tulevasta ohjaavat lukijaa	45
7.2	Loppuratkaisu ja lukijan empatia – maantieltä maantielle	47
8	Lopuksi	54
	Kirjallisuus	58

1. Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys ja tutkimuskohde

Tässä työssä tutkin empatiaa F. E. Sillanpään (1888-1964) lastuissa ”Muuan Tellervoniminen” (MT) sekä ”Maantieltä maantielle” (MM), jotka ilmestyivät vuonna 1923 kokoelmassa *Enkelten suojatit. Lastuja lapsista ja heidän kohtaloistaan*. Huomioni kiinnittyy siihen, millaiset kerronnalliset ratkaisut lastuissa herättävät lukijassa empatiaa. Koska työni ei pidä sisällään varsinaista lukijatutkimusta, tarkasteluni ytimessä ovat nimenomaan kerronnan ominaisuudet, jotka aiheuttavat oletetussa lukijassa reaktioita – eivät lukijat itse yksilöllisine reaktioineen.

Alustavan luennan perusteella lukijan empatia Sillanpään lastuja lukiessa on sidoksissa erityisesti yhteiskunnallisen eriarvoisuuden, henkilöhahmon ulkopuolisuuden kokemuksen ja kiusatuksi tulemisen kuvaamiseen sekä kertojan asennoitumiseen. Aihettani on relevanttia tutkia, sillä se antaa kuvaa aatehistoriallisena murroskautena pidetyn 1920-luvun ajattelutapojen tematisoitumisesta kirjallisuudessa sekä samalla valaisee Sillanpään vähemmän tutkitun *Enkelten suojatit* -teoksen luonnetta. Aiheensa osalta teos jatkaa samoilla linjoilla kuin monet 1800-luvun lopussa ilmestyneet lapsia kuvaavat kaltoinkohteluromaanit, joista Saija Isomaa (2013, 355) on tuonut esiin, että yhteiskuntakriittisyydessään ne olivat osa olojen ja ajattelutapojen murrosta, jolla oli vaikutusta lastensuojelun kehittymiseen Suomessa. Empatia liitettynä kirjallisuuteen on itsessäänkin mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä myös psykologiset tutkimukset ovat osoittaneet kaunokirjallisuuden ja lukijan empatian yhteyden. Tutkimusten mukaan kaunokirjallisuuden lukeminen herättää lukijassa empaattisia reaktioita, ja kirjallisuus voi jopa kasvattaa lukijan empatiakykyä (Djikic, Oatleay & Moldoveanu 2013, 39–41).

Enkelten suojatit, lastuja lapsista ja heidän kohtaloistaan, on F. E. Sillanpään kuudes julkaistu teos, ja teoksen johdannossa tekijä tuo esiin, että syy kokoelman kirjoittamiseen ja julkaisemiseen oli halu säilyttää muistot lapsuuden ajoilta kirjoittajan omia lapsia varten (Sillanpää 1923, 9). Teoksen tapahtumat sijoittuvat oletettavasti

1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen, ja niillä saattaa olla yhteys F. E. Sillanpään lapsuuteen. Kokoelma koostuu 11 erityyilisestä kertomuksesta, joita tekijä itse nimittää lastuiksi. Tässä työssä ensimmäiseksi tutkimuskohteeksi on valittu lastu ”Muuan Tellervo-niminen”, joka on traagisten tapahtumiensa ja henkilöhahmojensa puolesta kiinnostava empatian näkökulmasta ja sopii siten hyvin tutkimuskohteeksi. ”Muuan Tellervo-niminen” kertoo huutolaistyttö Tellervosta, joka kertomuksessa lähetetään kasvattivanhempiensa luota kouluun. Lastun varsinainen ydin on Tellervon kokemus kirkolla pidettävistä suurista kansakoululasten juhlista, jonne tyttö kutsutaan, vaikka hän onkin joutunut kiusatuksi tulemisen takia jättämään kansakoulun kesken. Tellervo yrittää sinnikkäästi tavoittaa edeltä menneet koulukaverinsa ehtiäkseen juhlimaan mutta ei onnistu pyrkimyksessään vaan kuolee lopulta kasvattivanhempiensa pirttiin. (MT, 49–62.)

Toinen tutkimuskohteeni, lastu ”Maantieltä maantielle”, sopii niin ikään hyvin analysoitavaksi empatian näkökulmasta. ”Maantieltä maantielle” (MM, 86) kertoo noin kolmetoistavuotiaasta Selma-tytöstä, joka palkataan palvelijaksi erääseen perheeseen. Lastun toinen keskeinen hahmo on perheen isä, joka toimii myös lastun epäluotettavana minäkertojana. Alustavan luennan perusteella vaikuttaa siltä, että lukijan empatiakokemus lastusta voisi edetä kahta päälinjaa: lukija joko sympatisoi alempiarvoiseksi kuvattua Selmaa tai kasvattajaääntä edustavaa ylempiarvoista isäntää, joka lastussa esittää Selman lähes toivottomana tapauksena. On huomioitavaa, että lukijan Selmasta saama kuva muodostuu minäkertojan, ”isännän”, värittyneen ja selvästi asennoituneen kuvauksen kautta. Koko lastu on jälkikäteen kerrottua muistelua, mikä myös lisää kerronnan epäluotettavuutta. Fokalisaatio on lastussa kokonaan isännän, eikä Selmalla ole kuin muutama vuorosana. Isännän kuvauksissa Selma on muun muassa ”olento”, ”tuommoinen”, ”raukka”, ”onneton”, ”se” ja ”lempeän huollon esine” (MM, 66–75). Lastun alussa Selma asetetaan isännän ja tämän perheen ala- ja ulkopuolelle, ja tämä asetelma säilyy läpi koko kertomuksen. Tulkintaan tähän lastuun liittyvästä empatiasta vaikuttaa paljon se, minkä ajankohdan lukijan mahdollisia reaktioita tarkastellaan. Tässä työssä huomioidaan sekä lastun kirjoitusajankohdan, 1920-luvun (aikalaislukija), että 2000-luvun lukija (nykylukija).

1.2 Teoria ja menetelmät

Keskeinen työni taustalla vaikuttava teoria on retorinen kertomuksen tutkimus, jossa painotetaan sitä, että henkilöhahmojen kuvaaminen sekä tarinan esitysjärjestys ja esitystapa vaikuttavat lukijan eläytymiseen (Phelan 2007, 8). Retorista kertomuksen tutkimusta tehneen James Phelanin mukaan lukijan tekemät eettiset arviot lukemastaan ovat hyvin olennainen osa kerrotun tarinan hahmottumista (Phelan 2007, 134). Phelan esittää, että erilaiset fiktiiviset kertomukset vaikuttavat eri tavoin siihen, miten lukija arvioi henkilöhahmojen ja heidän tekojensa eettisiä ominaisuuksia, esimerkiksi hyvyyttä tai pahuutta (Phelan 2007, 2). Retorisessa kertomuksen tutkimuksessa huomio kohdistuu erityisesti kertomuksen etenemiseen, henkilöhahmojen kehittymiseen ja lukemisen dynamiikkaan. Tarkemmin voidaan tarkastella esimerkiksi kertomusten aloituksia, keskikohtia ja lopetuksia, juonessa sekä henkilösuhteissa tapahtuvia muutoksia, arvoituksia ratkaisuihin sekä lukijoiden emotionaalista, eettistä ja esteettistä suhtautumista kerrottuun. (Lehtimäki 2010, 40.) Retorisessa kertomuksen tutkimuksessa kertomus nähdään tutkimussuuntauksen nimenkin mukaisesti retoriikkana, jonkun kertomuksena jollekin.

Retorisen kertomusteorian taustalla vaikuttavat Phelanin tutkimusten lisäksi Wayne C. Boothin näkemykset, jotka keskittyvät tekijän intention, sisäistekijän ja fiktion moraalisten ulottuvuuksien kaltaisiin kysymyksiin. Boothia mukaillen kertomus voidaan nähdä lukijaansa eri keinoin, kuten esimerkiksi äänin, näkökulmin ja kerronnan tasoin, johdattelevana kokonaisuutena. Olettamuksena on, että kaikki nuo harkitut kerronnan ratkaisut vaikuttavat lukijan tulkintaan teoksesta. Boothin, kuten myös Phelanin, teoretisointiin sisältyy myös ajatuksia lukijan odotuksista. Boothin, joka on kuuluisa implisiittisen tekijän käsitteestään, mukaan lukija lopulta odottaa kaunokirjalliselta teokselta jotakin hyvää, vaikka se käsittelee jotakin pahaa. (Lehtimäki 2010, 45.) Phelan taas kirjoittaa, että lukija toivoo löytävänsä julmimmastakin kertomuksesta jotakin inhimillistä, jotta lukukokemus olisi rikas (Phelan 2007, 77). Nämäkin näkemykset kertovat retoriseen kertomuksen tutkimukseen kiinteästi kuuluvasta ajatuksesta kaunokirjallisen teoksen lukuprosessista jonkinlaisena teoksen ja lukijan välisenä vuorovaikutustilanteena.

Retorisen kertomuksen tutkimuksen lisäksi työni taustalla vaikuttaa hieman myös kulttuuritutkimuksen teoria, joka korostaa kaikkien tutkimuksen osatekijöiden kontekstisidonnaisuutta (Keskinen 2001, 101). Kulttuurintutkimus kysyy historiallisten ja kulttuuristen kehityslinjojen merkitystä kirjallisuuden synnylle ja vastaanotolle sekä määrittelee uudelleen kulttuurin käsitettä ja tutkii yksilöiden toiminnan mahdollisuuksia kulttuurissa (Korsisaari 2001, 307). Kulttuurintutkimuksen teorian pieni, mutta merkityksellinen osuus työni taustalla selittyy sillä, että kyseisen teorian oppien mukaisesti pyrin pohtimaan myös sitä, mikä on ”Muuan Tellervo-niminen” sekä ”Maantieltä maantielle” -lastujen empatiapyrkimysten ideologinen aikalaiskonteksti.

Tässä työssä retoriseen kertomuksen tutkimukseen on yhdistetty empatia, joka on tutkimukseni avainkäsite. Empatiaa kirjallisuudessa käsittelee Howard Sklar (2008, 2013a, 2013b), joka tuo esiin, että fiktiivisiin hahmoihin kohdistuva lukijan empatia muistuttaa hyvin paljon oikean elämän ihmisiin kohdistuvaa empatiaa (Sklar 2008, 24–25). Sklarin mukaan empatia on kameleonttitunne, jonka aikana henkilö ottaa omakseen toisen henkilön emotionaalisen kokemuksen (Sklar 2008, 36). Empatian suhde sympatiaan, josta Sklar käyttää määritelmää ”*moraalinen tunne*” (Sklar 2008, 50) on kompleksinen. Näin ajattelevat myös sosiaalipsykologit, joista osa pitää empatiaa eräänlaisena sympatian esiasteena (Sklar 2008, 36). Kun empatia suhteutetaan fiktion, siihen sisältyy oletamus, että lukija samaistaa itsensä henkilöhahmon tunnekokemukseen ja näin ollen menettää kykynsä tarkkailla teoksen tapahtumia tai muita ääniä objektiivisesti (Sklar 2008, 68). Sklar tuo esiin, että empatiaa tunteva henkilö ei arvota tunteensa kohteen toimia tai kyseenalaista niitä – tämä pätee myös fiktion kohdistuvaan empatiaan (Sklar 2008, 68).

Sklar seuraa tutkimuksissaan Phelanin (2007) näkemyksiä siitä, että näytettäväksi tarkoitetun kaunokirjallisen materiaalin esittämistapa läpi koko kerronnan saa lukijan tekemään juuri tietynlaisia arvioita tarinasta. Sklar jatkaa Phelanin teoretisointia teosten kerronnallisten valintojen vaikutuksesta lukijan empaattisiin reaktioihin ja sympatian heräämiseen. (Sklar 2013, 3.)

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimukseni ensimmäisessä osassa tulen tarkastelemaan lastusta ”Muuan Tellervo-niminen” lukemiani lukijan empatiaan vaikuttavia ominaisuuksia. Luvussa kaksi keskityn siihen, kuinka kerronnalliset ratkaisut, jotka liittyvät esimerkiksi lastun juoneen sekä henkilöhahmon taustan kuvaamiseen, vaikuttavat lukijan empatiokokemukseen. Tämä jälkeen pohdin luvussa kolme tarkemmin henkilöhahmossa esitettyjen ominaisuuksien ja henkilöhahmon kokemien tilanteiden suhdetta empatiaan. Tarkastelen esimerkiksi sitä, mikä on muiden hahmojen sekä päähenkilön välisen suhteen vaikutus lukijan empatian heräämiseen. Empatiaan vaikuttaa paljon myös se, mitä kerrotaan, miten kerrotaan ja mihin kertomus päättyy: tutkimukseni ensimmäisen osan lopuksi, neljännessä luvussa, pyrin selvittämään, mitkä seikat ”Muuan Tellervo-niminen” -lastun loppuratkaisussa ovat lukijan empatiokokemuksen kannalta keskeisimmät.

Työni viidennessä luvussa siirryn tarkastelemaan ”Maantieltä maantielle” -lastua. Analysoin ensin lastun henkilöhahmojen välistä epätasa-arvoista asetelmaa, jonka uskon johdattelevan lukijan empatiokokemusta. Tutkin, kuinka kertoja, joka myös on lastun henkilöhahmo, mahdollisesti pyrkii ohjailemaan lukijan tunteita ja kuinka toisen keskeisen hahmon, lastun päähenkilön, äänen vaikeneminen vaikuttaa lukijaan. Kiinnitän huomiota siihen, mitä lukijan empatian mahdollisista kohteista kerrotaan ja toisaalta mitä he kertovat – minäkertojan tapauksessa – myös itse itsestään. Kuudennessa luvussa huomioni on yhä henkilöhahmoissa, mutta näkökulmani kiinnittyy henkilöhahmoihin tarinan kokijoina. Kuudennen luvun taustalla vaikuttavat Phelanin ja Sklarin teorioiden ohessa myös Monika Fludernikin tutkimukset luonnollisesta narratologiasta ja kognitiivisista parametreista. Perustelen Fludernikin valintaa sillä, että lukijan fiktiivisiin hahmoihin kohdistama empatia on yhteydessä todellisessa maailmassa koettuun empatiaan. Lukija luonnollistaa kertomusta suhteessa siihen, mitä hän on ehkä itse aiemmin kokenut tai tuntenut. Henkilöhahmoon samaistumiseen sekä empatian kohdistumiseen vaikuttaa lukijan tunne jaetusta kokemuksesta, ja tuo tunne vahvistuu kerronnallisten valintojen avulla. Empatia on jotakin, mikä koetaan ja mikä pohjautuu myös toisen kokemukseen.

Seitsemännessä luvussa analysoin ”Maantieltä maantielle” -lastun loppuratkaisua lukijan empatian näkökulmasta. Pyrin selvittämään, tuoko loppuratkaisu jonkin vastauksen kysymykseen lastun pyrkimyksistä lukijan empatian suhteen tai voiko pyrkimyksiä lopulta edes osoittaa lastusta. Tarkastelen erityisesti kerronnassa olevia vihjeitä tulevasta sekä kertojan vahvoja asenteita kertomaansa kohtaan. Päätän analyysini pohtimalla seitsemännessä luvussa myös sitä, kuinka epäluotettava kertoja ja tarinan mahdollisesti melko ristiriitaista viestiä välittävä sisäistekijä ehkä ohjailevat lukijan empatiaa.

Työni kahdeksas luku on päätelmäluku, jossa esittelen keskeisimmät ajatukseni lukijan empatiasta Sillanpään lastuissa ”Muuan Tellervo-niminen” sekä ”Maantieltä maantielle”. Päätelmälukuni rakentuu niin, että tarkastelen ensin tutkimustuloksiani ”Muuan Tellervo-niminen” -lastusta ja sen jälkeen teen johtopäätökseni ”Maantieltä maantielle” -lastusta. Lopuksi vielä pohdin, onko lastujen empatiapyrkimyksistä havaittavissa eroja ja yhtäläisyyksiä. Koska työni analyysiosa ei kuitenkaan keskity vertailuun, en nosta vertailua päätelmissäkään keskeisimmäksi.

2 Kerronnan vaikutus lukijan tunteisiin

2.1 Ulkopuolisuus – hessukan ja mielisairaana tytär

Tellervo, vaivaistalossa syntynyt avioton lapsi, jonka äitiä kuvataan ”Muuan Tellervo-niminen” -lastussa ”äiti-hessukaksi” ja isää ”erääksi mielisairaaksi”, päätyy huutokaupassa lapsettoman mäkitupalaispariskunnan hoiviin (MT, 49). 1800- ja 1900-lukujen taitteessa tällainen menettely aviottomien lasten kohdalla oli tavallista, sillä perheen merkitys yhteiskunnan perusyksikkönä oli alkanut korostua ja irtolaisuus nähtiin ongelmana, jota vastaan taisteltiin lainsäädännön keinoin (Markkola 1994, 19). Tellervoa kuvaavan lastun kertoja, joka on tapahtumien ulkopuolinen kolmannen persoonan kertoja, vaikuttaa omaksuneen ajan ajattelutavan melko hyvin: ensilukemalla näyttää siltä, että kertojahahmo pitää Tellervon kurjaa kohtaloa melko tavanomaisena, vaikka selkeitä yrityksiä lukijan empatian herättämiseksi onkin havaittavissa. Tällaisina voidaan pitää muun muassa kertojan tekemiä ennakoiteja, joita analysoin tässä luvussa.

Kun lukijassa halutaan herättää empatiaa, on tehtävä kerronnallisia ratkaisuja, jotka tukevat toivottua tunnevaikutusta. Esimerkiksi Toni Morrisonin *Beloved*-teoksessa lukijan on hyväksyttävä, että päähenkilö tappaa oman lapsensa, jotta tästä ei tulisi orjaa plantaasille. (Phelan 2007, 51.) Jotta hyväksyntä olisi mahdollista, kerronta on rakennettava siten, että tapahtumien taustat sekä syy- ja seuraussuhteet ovat lukijalle selviä (Phelan 2007, 51). Empatia herää, koska lukija ymmärtää syyt henkilöhahmojen normaalista poikkeavaan toimintaan. Myös ”Muuan Tellervo-niminen” -lastussa henkilöhahmot ja tapahtumat taustoitetaan tietoisilla, empatiaa herättävillä valinnoilla. Tellervon vanhempien karkea luokittelu hessukaksi ja mielisairaaksi heti novellin alussa herättää lukijassa ajatuksen lapsen huono-osaisuudesta – varsinkin, kun kuvauksen suhteuttaa ajan yhteiskunnalliseen taustakontekstiin, kehittymättömään lastensuojelujärjestelmään, jota Panu Pulma kuvaa *Suomen lastensuojelun historia* -teoksessa (Pulma 1987, 116). Tellervo jää marginaaliin, ulkopuolelle tavallisesta talonpoikais- tai työläisperheestä, jota pidettiin kansallista heräämistä läpikäyneen yhteiskunnan toivottuna perusyksikkönä (Markkola 1994, 16).

”Muuan Tellervo-niminen” -lastun ero Morrisonin *Beloved*-teokseen on se, ettei sen päähenkilö tee mitään sellaista pahaa, joka olisi yleisesti tuomittavaa mutta joka lukijan haluttaisiin kuitenkin hyväksyvän. Tellervon ulkopuolisuutta ja erilaisuutta voidaan kuitenkin pitää samankaltaisena hyväksymistä vaativana koukkuna, johon lukijan toivotaan tarttuvan. Lukijan pitäisi hyväksyä erilaisuus ja eläytyä erilaisen ihmisen maailmaan. Tällainen asetelma on myös Sklarin (2013a, 174–180) tutkimassa Tarjei Vesaasin *The Birds* -romaanissa, jossa lukijan pitäisi pystyä eläytymään kehitysvammaisen päähenkilön maailmaan. Lukijan empatian tutkimisen näkökulmasta henkilöhahmon poikkeavuus on siis tärkeä kysymys.

Käsitystä Tellervon ulkopuolisuudesta ja erilaisuudesta tukee se, että kertoja kuvaa Tellervon olevan poikkeuksellisen riehakas (MT, 50). Tytön taustastaan johtuvaa erilaisuutta tuodaan esiin esimerkiksi seuraavissa kasvattivanhempien suhtautumista kuvaavissa katkelmissa:

Kinkeriltä palatessa juosta kaahottaa Tellervo pitkän matkan Kallen ja Tiltan edelle ja riehakoi niinkuin puolimielinen tekee. Tilta huutaa: Oletkos siinä honkkeloimatta, senkin Töyssylän Taava – kyllä minä sun siinä Kajakka-Maija. (MT, 50.)

Kyy-llä se sentään tavallinen ihmisenalku oliskin, kun ei olisi Jumalan luomasta niin kovin hajaallinen. (MT, 50–51.)

Katkelman voi tulkita joko niin, että kasvattivanhemmat käyttävät Tellervosta hellittelymielessä alentavia nimityksiä, ”Töyssylän Taava”, ”Kajakka-Maija” ja hajaallinen, tai niin, että he valikoivat sanansa tosissaan. Molemmat tulkintalinjat kielivät kuitenkin siitä, että myös kasvattivanhemmat tiedostavat Tellervon sosiaalisen aseman. Nämä asenteet sekä kertojan neutraali suhtautuminen niihin lastun alussa tukevat havaintoa siitä, että kyseessä ei ole mitenkään poikkeuksellinen sosiaalinen asetelma 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta. Kertojan neutraali asenne lastun alussa tulee esiin niin, että monet Tellervon vaikeaan lapsuuteen liittyvät ikävät tosiasiat vain todetaan sen kummempia kauhistelematta:

Tellervo kieritteli äitinsä liepeissä vaivaistalon kyökissä toiselle ikävuodelleen, jolloin hänet sijoitettiin pitäjälle vuotuista ruokkoa vastaan huutokaupalla, joka lain mukaan ei saanut olla julkinen, mutta jossa kumminkin tingittiin ja kilpailtiin. Tellervo joutui ensin erälle timpermannille, jolla itselläänkin oli pirtillinen pienokaisia. Tämä paikka

havaittiin sittemmin sopimattomaksi, ja hänet sijoitettiin neljännellä ikävuodellaan mäkitupalaispariskunnan hoiviin. (MT, 49.)

Lainauksessa oleva neutraali kerronta eroaa kertojan myöhemmistä reagoititavoista, jotka ilmentävät vähintään näennäistä sääliä Tellervoa kohtaan ja jotka johdattelevat lukijan asennoitumista esimerkiksi sanavalintojen ”liikuttava” (MT, 53) sekä ”leppeä” (MT, 55) avulla. Empatian varmistamiseksi tarvitaan lastun alussa esitellyn Tellervon sosiaalisen tilanteen tavanomaisuuden vuoksi siis tehokkaampia aseita – dramaattisia tapahtumia sekä Tellervon omaa kokemusta ulkopuolisuudesta, johon lukija voi eläytyä.

2.2 Eriarvoisuus – lapsi, joka unohdettiin pian

Kun lastun tapahtumat alkavat edetä kohti Tellervon kouluunlähtöä, kertoja tekee ennakoiteja tulevasta. Selviää, että kasvattivanhemmat, Tiltta ja Kalle, aikovat hankkiutua eroon työstä. Kertoja tuo esiin Tellervon suhtautumisen asiaan toteamalla

Eikä hän siitä itkenyt, kävi vain hiukan hiljaisemmaksi silloin kun siitä puhuttiin. Olisiko höpsäkkä vaistonnut elonsa lyhyiden. (MT, 52.)

Lainauksen jälkimmäinen virke on analysoitavissa monella tapaa. Virkkeeseen sisältyvä ennakointi muuttaa lastun keskeisimpiä ajatuksia ja vaikuttaa lukijan tunteisiin. Ennakoinneille on tyypillistä, että ne nostavat tärkeimmäksi kysymykseksi sen, miten kuvattuun tilanteeseen päädytään (Ikonen 2001, 190). Lukija jää pohtimaan, mitä Tellervolle tapahtuu, ja kertoja lisää vielä dramatiikkaa ja viimeistelee ennakkoinnin jatkamalla, että ”Tellervo ei näet joutunut Kallen tai Tiltan tyköä minnekään, sillä hän kuoli tänä vuonna kevätkesällä” (MT, 52). Koska lukija tämän jälkeen tietää Tellervon kuolevan pian, hän väistämättä jatkaa lukemistaan odottaen kuolemaan johtavia tapahtumia ja empatioiden pienen tytön kurjaa kohtaloa. Asetelma on tuttu myös F. E. Sillanpään muussa tuotannossa. Klassikkoteoksessa *Nuorena nukkunut* (1931) lukija saa tietää heti ensimmäisen virkkeen perusteella, että päähenkilö, Silja, kuolee pian. Olisi mielenkiintoista tutkia, onko päähenkilön kuoleman ennakointi jopa tyypillinen lukijan empatian herättelykeino Sillanpään teoksissa.

Kun kertoja käyttää Tellervosta nimitystä ”höpsäkkä” (MT, 52), vedotaan lukijan tunteisiin kertojan oman asennoitumisen avulla – kertoja pitää Tellervoa höpsönä, hassuna reppanana. Sanavalintaan liittyvä valta-asetelma, kuvauskohteen lempeä aliarvioiminen, todennäköisesti lisää 2000-luvun lukijan empatiaa Tellervoa kohtaan, mutta aikalaism kontekstissa tapahtuma, höpsäkeksi kuvatun kasvattitytön kuolema, ei välttämättä kuitenkaan ole tarkoitettu yllättämään lukijaa yhtä suuresti. Valta-asemasta kielii myös kohta, josta koulunkäynnin kuvaaminen alkaa. Ensin kertoja toteaa, että ”Tellervon kuoleman aihe, kuten koko Tellervokin, unohdettiin pian”, mutta jatkaa kuitenkin samassa yhteydessä, ”mutta Tellervon kuoleman aihe sisältää kumminkin sinänsä varsin liikuttavan pikku kertomuksen” (MT, 53). Kuolema itsessään on siis normaali, jopa oletettava tai vähäpätöinen, mutta se ansaitsee kuitenkin tulla kerrotuksi liikuttavuutensa takia. Kertoja konkreettisesti herättelee lukijan empatiaa ja ohjailee oletettua tunnetilaa käyttämällä sanaa ”liikuttava”, mistä voisi myös päätellä, että kommentoiva kertoja itsekin tuntee jonkinlaista empatiaa – vähintään näennäistä ja ainakin tarinan tässä vaiheessa – henkilöhahmoa kohtaan. Tästä huolimatta on myös tulkittavissa, että kertojan empatia jää ylenkatsomisen varjoon, minkä taas voisi käsittää ajan kontekstiin kuuluvaksi normaaliksi reaktioksi: kertoja asettuu todennäköisen lukijan todennäköisimpään arvomaailmaan.

”Muuan Tellervo-niminen” -lastusta voi eritellä lukijan näkökulmasta kaksi erilaista empatian linjaa: aikalaism näkökulmaa edustavan, yhteiskunnallisen eriarvoisuuden normaaliuden osoittavan kertojan tunnekokemuksen sekä toisaalta myös mahdollisuuden eläytyä Tellervon näkökulmaan. Näin ollen on mielenkiintoista, että lastun alkupuolella asenteellisuutta on havaittavissa lähinnä kertojan äänestä, joka käyttää Tellervoa kuvatessaan sanoja kuten ”kaahottaa”, ”riehakoi”, ”puolimielinen”, ”honkkeloimatta”, ”lapsiparka”, ”lunnunpelätti”, ”hajallaan” ja ”höpsäkkä” (MT, 49–52). Tellervon ääni sen sijaan jää alkuasetelmissa hyvin hiljaiseksi, mikä tarjoaa aihetta lisätulkinnalle. On nimittäin myös mahdollista, että kertojan aliarvioivaksi tulkittavissa oleva suhtautuminen Tellervoon on ironinen tehokeino, joka toimii tarinassa vastakohtana liikuttavuudelle ja jonka avulla halutaan lisätä lukijan empaattisia reaktioita. Kun kertoja esittäytyy aavistuksen verran julmana mutta samaan aikaan kuitenkin myös näennäisen lempeänä, lukijalle avautuu mahdollisuus suhteuttaa

Tellervon karu kohtalo kylmiin asenteisiin, joita se lastun tapahtumien aikalaiskontekstissa olisi voinut saada osakseen. Kun tämä tapahtuu, lukijan empatia lisääntyy ja kerronnallisena keinona mahdollisesti käytetty ironia toimii.

3 Henkilöhahmon ominaisuudet ja kokemukset lukijan suostuttelun taustalla

3.1 Tellervon terhakan erinomaiset opinlahjat – älykäs lapsi

Howard Sklar pohtii väitöskirjassaan, miten on mahdollista, että lukija kykenee ymmärtämään fiktiivisten hahmojen sisintä, kun se ei onnistu tosielämän ihmistenkään kohdalla (Sklar 2008, 70). Hän tuo esiin Nussbaumin (2001, 327) näkemyksen, jonka mukaan tosielämän empatiaan kuuluu aina tietoisuus siitä, ettei empatisoija kuitenkaan itse ole se, joka kärsii (Sklar 2008, 70–71). Ero fiktiivisen ja ei-fiktiivisen empatian välillä on siis se, että fiktiossa lukija asettuu vahvemmin henkilöhahmon asemaan – hän tuntee itse olevansa hahmo ja tarkastelee teoksen tapahtumia hahmona. Jotta tällainen sisimpään pääsy olisi mahdollista, lukijan ja henkilöhahmon välille on muodostuttava selkeä yhteys, jota ei kuitenkaan välttämättä synny kaikissa fiktiivisissä teoksissa. (Sklar 2008, 72.) Yhteyden avautumista, pääsyä sisimpään, vauhdittaa se, että henkilöhahmossa on jotakin, mikä kuuluu myös lukijan maailmaan tai lukijaan itseensä. Sklar (2013a, 173) tuo nimittäin esiin, että hahmoa, esimerkiksi kehitysvammaista päähenkilöä, on vaikea sekä kuvata että ymmärtää, jos itse ei ole samanlainen.

”Muuan Tellervo-niminen” -lastun päähenkilöä kuvataan älykkääksi lapseksi. Kertoja toteaa, että ”- oli Tellervolla terhakalla vallan erinomaiset opinlahjat” (MT, 53). Jo lastun alussa todetaan, että Tellervo on opetettu lukemaan, kutomaan sukkaa ja ”- yleensä ihmistavoille siinä määrin kuin se on ollut mahdollista” (MT, 50). Kertoja tuo ilmi, että Tellervo tuottaa kasvattivanhemmilleen kunniaa puolihassuilla tempuillaan ja järjennäytteillään. Lukija saa tietää myös, että Tellervo on kinkeripirtin parhaita lukijoita, joka päihittää taidoillaan yhteisönsä muut jäsenet. (MT, 50.) Tellervon hahmosta alkaa piirtyä lukijalle ristiriitainen mielikuva: toisaalta kertoja hieman aliarvioiden kuvaa tytön erilaisuutta, toisaalta taas tyttöä tuodaan lähemmäksi lukijan todennäköisesti arvostamia ominaisuuksia kuvaamalla hänen älykkyyttään. Tällainen ristiriitainen asettelu on omiaan herättelemään lukijan empatiaa: Tellervon kurja kohtalo on kahta kauheampi, kun lukija pääsee kuvittelemaan, mihin kaikkeen älykkäällä Tellervolla olisi ollut mahdollisuuksia. Tellervon älykkyyden korostaminen tuo lastun tapahtumiin myös empatian kannalta tärkeää raadollisuutta. Tellervolla on niitä

ominaisuuksia, joita 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa kansalaisella toivottiin olevan, mutta sosiaalisen taustansa ja vilkkaan luonteensa vuoksi hän ei kuitenkaan kelpaa aikansa yhteisölle.

Aluksi Tellervoa opettaa kotona kasvattiäiti Tilta sekä Linda, jonka kerrotaan olevan kesävieraan piika (MT, 54). Opetus sujuu hyvin, ja Tellervo loistaa kinkereillä. Kertojan suhtautuminen tapahtumiin tulee selväksi, kun Tellervon kouluun pääsyä aletaan kuvata: kertoja toteaa, että ”muuan ihmeellinen yritys oli seurauksena tästä tavattomasta hyväpääisyydestä” (MT, 54). Ihmeellisellä yrityksellä kertoja tarkoittaa Tellervon kaltaisen lapsen epätavallista päätymistä kansakoulun penkille. Lausahdus antaa jälleen vihjeitä tulevasta – alkava koulutie jää vain yritykseksi. Kertojan ihmettelyn sävyttämä asennoituminen on jälleen hyvin tyypillistä 1800- ja 1900-lukujen vaihteen ajattelua. Ihmisen mahdollisuuksiin kohota ylöspäin omassa sosiaaliluokassaan uskottiin tuolloin vain hyvin vähän ja yhteiskunnallista rappeutumista, degeneraatiota, pelättiin (Mattila 1999, 27–28). Aikalaislukijan sääli Tellervoa kohtaan tuskin siis lisääntyi siitä syystä, että myös lastun koulukuvaukseen liittyy kertojan hiukan ylenkatsova tai aikalaisnäkemystä karrikoivasti kärjistävä asenne. Sen sijaan Tellervon älykkyyden kuvaaminen on omiaan herättämään itseään todennäköisesti arvostavan lukijan samaistumistarpeen ja sitä kautta myös empatian.

3.2 Koirankarvoja maitopullossa – kiusattu lapsi

Tellervon koulukokemuksen kuvauksesta ilmenee jo sen alussa, ettei tytön koulunkäynti ala sujua. Kertoja toteaa intertekstuaalista viittausta käyttäen, että ”Tellervon kävi niinkuin sen Petterin, josta kirjailija Kyösti Vilkuna kertoo ’Leipä’-nimisessä novellissaan” (MT, 54). Tällä kertoja tarkoittaa sitä, että älyllisistä lahjoistaan huolimatta vilkas Tellervo ei omaksunut koulun tapoja ja tuli kiusatuksi. On mahdollista, että intertekstuaalisuuttakin käytetään ”Muuan Tellervo-niminen” -lastussa empatian herättämisen apukeinona. Mikko Keskinen, joka pohjaa näkemyksensä Saariluoman ja Hakkaraisen *Interteksti ja konteksti* -teoksessa (1998) oleviin

artikkeleihin, tuo nimittäin esiin, että kirjailijat voivat käyttää muita tekstejä esimerkiksi aatteellisten tai yhteiskunnallisten päämääriensä ajamiseen (Keskinen 2001, 110).

”Muuan Tellervo-niminen” -lastun kertoja mainitsee, että ”väliajoilla taas teki toisten lasten pilkka hänen [Tellervon] olonsa mahdottomaksi” (MT, 55). Lopulta päätetään, ettei Tellervo saa enää mennä kouluun. Tämä on yksiä niistä harvoista lastun kohdista, joissa kertoja tuo selvästi esiin Tellervon oman pettymyksen. Tyttö haluaisi sinnikkäästi jatkaa koulunkäyntiä kiusaamisesta huolimatta mutta päätyy katselemaan ”sumein silmin” pihaltaan, kun toiset lapset menevät kouluun (MT, 55). Lukijan empatiaa Tellervoa kohtaan lisännee se, ettei kasvattiäidiltä ymmärrystä juuri heru. Sklarin (2008, 74) mukaan nimittäin henkilöhahmon epäreilu kohtelu on omiaan herättämään lukijan empatiaa. Kun Tellervo suree pihalla koulun lopettamista, Tilta kääntää hänet sisälle todeten ”Tuleks’ sieltä pirttiin – vai vielä heitä töllistelet. Joko on karvat selinneet kurkustas?” (MT, 55). Kertoja selventää Tiltan sanomaa kertomalla, että muut lapset olivat koulussa tunkeneet salaa koirankarvoja Tellervon maitopulloon (MT, 55), ja lisää näin vielä lukijan mieleen muodostuvaa käsitystä Tellervon epäreilusta kohtelusta.

Kerronnallisten valintojen avulla Tellervo jätetään koulun lopettamisen tilanteessa täysin yksin surkeuteensa, vaille minkäänlaista tukea. Sklarin mukaan lukijan empatian herättämisessä on henkilöhahmon kokeman epäreilun kohtelun esittämisen lisäksi tärkeää, että kyse olisi lukijan näkökulmasta sellaisesta tilanteesta, joka olisi helpotettavissa ja joka herättäisi kärsijän puolesta negatiivisia tunteita sekä halun auttaa (Sklar 2008, 74). Yksin pihallaan seisovan, kiusatun Tellervon tilanne on tulkintani perusteella juuri tällainen – sitä voisi pitää jopa empatian herättämishalun mallitapauksena monipuolisen surkeutensa takia. Tellervon tilanteessa yhdistyvät erilaisuus, kiusaaminen, yksinäisyys sekä nurkan takana odottava kuolema, josta lukija saa tietää etukäteen.

4 Kertojan eläytyminen ja lukijan empatia

4.1 Jylhät pilventonkat – uhka tulevasta

”Muuan Tellervo-niminen” -lastun juoni ottaa teleologisesti askeleen kohti päätöstään, kun Tellervon entinen opettaja kutsuu päähenkilön mukaan kansakoululasten juhliin (MT, 56). Kertoja aloittaa juhlakokemuksen kuvaamisen muistuttamalla lukijaa jo aiemmin ennakoidusta Tellervon kuolemasta: ”Mutta Tellervon elämä oli määrätty pieneksi leppeäksi murhenäytelmäksi, ja sen viimeinen näytös tapahtui sitten juuri samana kevänä.” (MT, 55.) Kerronnallisesti lastun juoni noudattaa siis melko klassisia juonellisuuden piirteitä, joihin kuuluu se, että tapahtumien merkitys määräytyy toiminnan päämäärän ja lopputuloksen mukaan (Ikonen 2001, 195). Juonen kuljettamisella on tietenkin merkitystä myös lukijan emotionaalisen reagoinnin kannalta, ja sitä voidaan pitää tärkeänä elementtinä, joka kykenee liikuttamaan lukijan tunteita voimakkaasti (Ikonen 2001, 195).

Kuvaus kansakoululasten juhlista kirkolla, tai pikemminkin Tellervon sinnikkäästä yrityksestä osallistua niihin, on lastussa erityinen kerronnan näkökulman takia. Aiemmin kolmannen persoonan kertoja on kuvannut Tellervoa melko kaukaa puuttumatta juurikaan tämän tuntemuksiin. Kun kertoja kuvaa, miten Tellervo yrittää saada edeltään menneet lapset kiinni ehtiäkseen juhliin kuljettavaan laivaan, kertoja tuo useaan otteeseen ilmi, mitä Tellervo näkee, tuntee ja ajattelee (MT, 56–61). Lukijan on näin ollen helpompi eläytyä juonen ja empatian kannalta tärkeään tarinan vaiheeseen, jonka tapahtumat johtavat lopulta Tellervon kuolemaan (MT, 62).

Tellervo myöhästyy kohtalokkaasti laivalle suuntaavasta lapsikulkueesta, joten hän joutuu lähtemään juhliin hätäisesti valmistautuneena ja nälkäisenä, eväänään ”kuiva leivänkannikka ja lihanpalanen” (MT, 57). Myös kertojan luontokuvaus tukee lukijan mieleen piirtyvää uhkaavaa tilannetta: nälkäinen lapsi näkee ”jylhiä pilventönkkiä” (MT, 57) ja tajuaa, että niissä voi piillä ukkosen uhka. Kertoja tuo esiin, että Tellervo kuitenkin tietoisesti jättää ukkosenpelon taakseen ja näkee vain ”tien joka oli täynnä

aamun autuutta ja suvijuhlan tuntua” (MT, 57). Lukijan mieleen ukkosen vaara kuitenkin jää, mikä lisää jännitystä ja pelkoa henkilöhahmon puolesta. Kertojan vihjettä lähestyvistä myrskystä voi nimittäin verrata Toni Morrisonin *Beloved*-teoksen kerronnassa esiintyviin kryptisiin, tulevaa ennakoiviin alluusioihin, joita James Phelan on analysoinut (Phelan 2007, 52). Phelanin mukaan Morrisonin käyttämiä alluusioita voidaan tutkia esimerkiksi siitä näkökulmasta, miten ne pyrkivät mahdollisesti ohjaamaan lukijan tunnekokemusta (Phelan 2007, 52). ”Muuan Tellervo-niminen” -lastun ratkaisuhetkien uhkakuva, nälkäinen lapsi ja lähestyvä myrsky, saa lukijan yhä intensiivisemmin tarinaan mukaan.

Tellervo kuulee laivan huutavan ja tajuaa myöhästyneensä (MT, 58). Tätä kuvatessaan kertoja eläytyy Tellervon tunnekokemukseen: ”Kiihtynyt tahto heitti otteensa olkihatusta ja leimahti toisaalle. Lapsi kiipee joka jäsen vapisten maantielle, juoksemaan, juoksemaan...” (MT, 58). Läpi koko lastun kantanut ajatus Tellervon ulkopuolisuudesta alkaa konkretisoitua, kun tyttö jää jälleen yksin. Ajatusta pienestä, yksinäisestä, nälkäisestä lapsesta voi olla jonkinlainen kärsimyksen stereotypia, ja sitä onkin hyödynnetty muun muassa saduissa. Esimerkiksi H. C. Andersenin *Pienessä tulitikkutyössä* (1846) on samoja elementtejä kuin ”Muuan Tellervo-niminen” -lastussa. Molemmissa henkilöhahmot, pienet tytöt, jäävät yksin kärsimään kurjiin olosuhteisiin. Eroavaisuuksiakin toki on. Tellervo päätyy kasvattivanhempiansa pirttiin kuolemaan (MT, 62), mutta tulitikkutyttö löytyy aamulla paleltuneena pakkasesta: ”Aamun koitteessa makasi pikkuinen, posket kalpeina ja hymy huulillaan, nojaten vasten seinää – hän oli jäänyt kuoliaaksi vuoden viimeisenä yönä” (Andersen 2005, 24).

Howard Sklar on tutkinut Philip Rothin novellia ”*Eli the fanatic*” (1959) ja todennut, että stereotypioilla ja ensivaikutelmilla on suuri merkitys lukijan lukukokemukseen silloin, kun luetaan lyhyttä tekstiä, joka on tarkoitettu luettavaksi kerralla (Sklar 2013b, 66). Tellervosta kertovassa noin 12 sivua pitkässä lastussa lukija ei pääse unohtamaan Tellervon tarinan yksityiskohtia ja jo alussa luotua stereotypistä asetelmaa kovia kokevasta lapsesta. Sklarin näkemys stereotypian ja ensivaikutelman tärkeydestä läpi koko tekstin pätee siis myös Tellervosta kertovaan lastuun.

4.2 Tylyt vainiot ja vieras taivas – liikuttavan pikku kertomuksen päätös

Vaikka Tellervo myöhästyy laivasta, hän päättää kuitenkin silti yrittää ehtiä maareittiä pitkin juhliin (MT, 59). Reitti on vaikea, ja myrskykin muistuttaa välillä lähestymisestään:

Jostain raosta tulivat aina näkyviin luoteen karttuneet pilvitönkät, mutta tänne näihin maihin ne eivät ulottuneet. Ne olivat vain kuin jokin paha silmä, joka sieltä hyvin kauas jääneistä kotiloista pyrki tätä hänen menoaan näkemään. (MT, 59.)

Vahva ilmaus, ”paha silmä”, pitää lukijan ajatukset tulevassa, vaikka Tellervo itse suuntaakin eteenpäin juhlat mielessään. Kun tyttö pääsee kirkolle, kertoja jälleen vahvasti eläytyen kuvaa hänen näkökulmastaan kokemusta jo lähes ohi olevista juhlista.

Väsymyksen ja ihastuksen hurma hämmensi silmiä ja korvia. Ilmakin täällä oli kummallista. - - Joku oman kylän tyttö hulmahti hänen eteensä touhukkaana ja ystävällisenä ihka uusine pukuineen ja leveine nauhoineen. Sama tyttö oli koulussa ollut hänen ilkein kiusajansa, mutta nyt ei muuta kuin oikaisi hänen ”kroosiaan”, höpähti jotakin hauskaa ja meni menojaan. (MT, 60.)

Katkelmasta on pääteltävissä, että kertoja haluaa tuoda esiin juhlien erityisyyden. Juhlatunnelma poikkeaa normaalista arjesta, ja kiusaajakin kohtelee Tellervoa ystävällisesti. Kun muut lapset menevät suureen rakennukseen syömään, Tellervo jää kuitenkin yksin pihalle. (MT, 60.) Tämä on ristiriitaista, sillä lastussa on aiemmin tuotu esiin, että Tellervo nimenomaan kutsuttiin mukaan juhliin (MT, 56). Sen sijaan, että Tellervo menisi muiden kanssa sisälle rakennukseen, hän lähtee kävelemään kotiin. Tästä voisi päätellä, että Tellervo ymmärtäisi oman ulkopuolisuutensa ja alistuisi kohtaloonsa, johon ympäröivä yhteisö on häntä jo aiemmin yrittänyt ajaa.

Miljöö Tellervon kotimatkan varrella alkaa tuntua pelottavalta, vainiot ”tylyiltä” ja taivas ”vieraalta” (MT, 60). Henkilöhahmon kokemukseen eläytymisen avulla kertoja

tuo esiin, että kotimatalla myös Tellervo tajuaa uhkaavuuden, joka on ollut lukijan tiedossa jo aiemmin. Näin lukija saa siis kokea tilanteen vieläkin lähempänä henkilöahmoa. Sklar (2013b, 66) käsittelee tutkimuksessaan vastaavaa tilannetta, lukijan ja henkilöahmon väliin jäävää etäisyyttä. Hän tuo esiin, että kerronnalliset ratkaisut vaikuttavat tähän etäisyyteen. Luvussa 4.1 esiin nostamassani Sklarin tutkimassa Rothin novellissa lukija tuodaan lähelle henkilöahmoa kuvauksen, stereotyypioiden ja lukijan mieleen syntyvien vaikutelmien avulla, mutta lukijan ja henkilöahmon väliin jää silti selkeä etäisyys (Sklar 2013b, 66–70). Sklar vertaa Rothin novellia Ursula K. Le Guinsin novelliin ”*Betrays*” (1995), jossa hänen mukaansa toteutuu Keenin (2007) esiin nostama ”empaattinen ulottuminen” (Sklar 2013b, 77). Se mahdollistaa, että lukija jakaa henkilöahmon ajatukset ja tunteet läpi koko tekstin (Sklar 2013b, 77). Tellervosta kertovan lastun tapauksessa voisi ajatella niin, että empaattinen ulottuminen on sitä todennäköisempi, mitä enemmän kertoja eläytyy Tellervon tunteisiin ja mitä vahvemmin Tellervo itse kokee tilannetta, josta lukija on tiennyt jo etukäteen.

Ennen kuolemaansa Tellervo syö eväänsä, kärsii janosta ja juoksee peloissaan pakoon salamaa, jonka näkee leimahtavan kotonaan päin (MT, 60). Hänen mieleensä siintää koti, joka edustaa turvapaikkaa. Kertoja ottaa hetkeksi Tellervon äänen tuodessaan esiin tämän ajatusta kodista:

Täti pelkää ukkosta ja minä pelkään ukkosta. Mutta tädin sängyn nurkassa Tädin takana on hyvä olla ukkosilmalla. Tuolla hirmuisen kaukana se on ja minä olen täällä asti, olin lasten juhlissa... (MT, 61.)

Kertojan Tellervon äänellä esiin nostamista ajatuksista on nähtävissä henkilöahmon kokemaa katumusta ja pelkoa. Lapsenomainen kerrontatyyli, esimerkiksi ”Tädistä” puhuminen ja ajatus hirmuisen kaukana olevasta kodista, auttaa lukijaa eläytymään lapsen kokemuksiin, minkä voisi ajatella edelleen vahvistavan lukijan empaattista ulottumista. Lapsihahmon kokemuksen kuvauksiin liittyvä kerrontatyyli voi vaihdella paljonkin eri teoksissa (Isomaa 2013, 358–362), ja vaikuttaisi siltä, että Sillanpään

lastussa esiintyvä tyyli pyrkisi mimeettisyyteen, mistä kertoo Tellervon hahmon ikää ja kielitaitoa vastaava puheenparsa. Mimeettisyys taas sopii hyvin aiemmin luvussa 3.2 esittelemiini Sklarin kriteereihin (Sklar 2008,74) lukijan empatian herättämisestä. Mimeettisyys lisännee lukijan henkilöhahmon puolesta tuntemia negatiivisia tuntemuksia sekä halua auttaa.

Tellervon kotimatka myrskyssä päättyy siihen, kun eräästä talosta huomataan, että ”tiellä laputti hullun näköinen tyttölapsi - -” (MT, 61). Likomärkä, vilusta ja pelosta vapiseva Tellervo saatetaan kuumeisena kotiinsa. Kertoja tuo esiin, että Tellervo pääsee parhaaseen paikkaansa, Tädin sängyn nurkkaan, ja näkee ”suloisen sumun läpi”, kuinka Täti hoivaa häntä. (MT, 62.) Kolmantena kuumepäivänään Tellervo kuolee, minkä kertoja tuo lastun kahdessa viimeisessä virkkeessä esiin kaikkeen taustoittamiseen nähden varsin lyhyesti ja ytimekkäästi: ”Siihen kuumeeseen Tellervo jo kolmantena päivänä kuoli. Eihän sille mitään voinut opettajakaan, vaikka kääreittensä kanssa hääräsi.” (MT, 62.)

Kuoleman ja opettajan tarjoaman avun esittämistapa lastussa avaa useita tulkintamahdollisuuksia lukijan empatian analysoimisen näkökulmasta. Ensinnäkin on huomattava, että kertoja, joka lastun aikana on välillä kommentoinut ja välillä eläytynyt, kuvaa kuoleman melko neutraalisti ja toteavasti. Tämä jättää edelleen avoimeksi kysymyksen siitä, pitääkö kertojahahmo Tellervon kuolemaa ajalle ja Tellervon yhteiskuntaluokalle tyypillisenä tapahtumana, jossa ei surullisuudesta huolimatta ole mitään ihmeteltävää, vai onko kuolemasta kertomisen ytimekkyys käänteinen keino korostaa Tellervolle osoitettua sympatiaa. Opettajan reaktiosta kertominen viittaisi jälkimmäiseen tulkintaan, sillä siitä on havaittavissa sekä huolenpitoa että katumusta, joka ehkä lievittää myös empatiaa kokeneen lukijan surua hieman. Opettaja auttaa, koska saattaa kokea syyllisyyttä: Tellervosta olisi täytynyt pitää paremmin huolta. Lopetusvirke kertoo myös siitä, että kaikesta huolimatta Tellervo, jonka ulkopuolisuutta, erilaisuutta ja eriarvoisuutta on tuotu lastussa esiin monin tavoin, onkin yhtäkkiä arvokas, sillä opettaja vaivautuu tytön sairasvuoteelle kääreineen. Sklarin kriteereihin (Sklar 2008, 74) suhteutettuna tämän voisi kuvitella olevan empatiaa kokeneelle lukijalle helpottava tieto. Henkilöhahmo tarvitsee apua, ja häntä myös

autetaan, vaikkakin liian myöhään. Toisaalta lukija saattaa myös jäädä pohtimaan, kuinka epärealistista apua opettaja on Tellervolle koko lastun ajan tarjonnut. Ylempää yhteiskuntaluokkaa edustava opettaja ei käsitä lainkaan, mikä olisi todellista apua Tellervolle. Kääreitten kanssa hääriminen ja kansakoululasten juhliin kutsuminen on toki hyväntahtoista, mutta se ei pelasta Tellervoa. Opettajan olisi pitänyt toimia eri tavoin, jotta Tellervo olisi jatkanut koulunsa loppuun ja jäänyt henkiin.

5 Henkilöhahmojen väliset valta-asetelmat ja lukijan ristiriitainen suhtautuminen

5.1 Isännän näkökulma – lempeän huollon esine

Lastun ”Maantieltä maantielle” (MM, Sillanpää 1923, 65–86) keskeinen hahmo on teini-ikäinen Selma, joka palkataan palvelijaksi erääseen perheeseen. Kuvaus Selmasta tapahtuu lastun toisen keskeisen hahmon, kertomuksen epäluotettavana minäkertojana toimivan ”isännän” kautta. Empatian näkökulmasta lastu on ristiriitainen, sillä siitä on luettavissa, kuinka isännän kertojahahmo selvästi johdattelee lukijaa esimerkiksi tietynlaisiin premisseihin yhteiskunnallisessa ajattelussa. Lukijan empatian linjaa saattaa ohjailla se, suostuuko lukija omaksumaan lähtökohtaisen yhteiskunnallisen eriarvoisuuden, joka lastun kontekstiin on kirjoitettu. Phelanin mukaan jotkut teokset, kuten esimerkiksi Jane Austenin *Viisasteleva sydän* (Persuasion, 1818) sekä *Ylpeys ja ennakkoluulo* (Pride and Prejudice, 1813), saattavat esimerkiksi henkilöhahmojen ja tapahtumien taustakontekstia esittämällä ohjailla lukijan tekemiä eettisiä arvioita lukemastaan. (Phelan 2001, 29) Mainituissa Austenin romaaneissa taustakonteksti ei kuitenkaan koskaan ole kerronnassa yksinään selittämässä henkilöhahmojen käyttäytymistä ja näin ollen myös ohjailemassa lukijan tulkintaa. Phelan korostaa, että konteksti on *Viisastelevassa sydämessä* sekä *Ylpeys ja ennakkoluulo* -teoksessa helpottamassa lukijan arviointia, mutta ei kuitenkaan ensisijaisena ominaisuutena, jonka avulla lukija ymmärtäisi hahmojen toiminnan täysin. (Phelan 2007, 29) ”Maantieltä maantielle” -lastussa kontekstia ei varsinaisesti esitellä, mutta tarkka lukija pystyy päättämään henkilöhahmojen toiminnan taustalla vaikuttavan yhteiskunnallisen eriarvoisuuden. Phelania mukaillen voisi siis olettaa, että lastun juonesta ilmenevä eriarvoisuuden konteksti on lukijan empatiatunnetta ohjaileva tekijä, joka ei kuitenkaan kokonaan määrittele sitä.

Kasvatus on osa ”Maantieltä maantielle” -lastun keskeistä sisältöä ja tulee esille isännän pyrkimysten kautta. Isäntä useaan otteeseen korostaa rooliaan ja kykyjään kasvattajana. Tämän takia analysoin ensin lukijan isännän toimiin ja asenteisiin kenties kohdistamaa empatiaa ja palaan sen jälkeen Selmaan. Vaikka isännän ääni onkin lastussa kuuluvampi, otan kuitenkin analyysissäni huomioon sen, ettei äänen kuuluvuus

välttämättä takaa sitä, että lukija automaattisesti lukisi tarinaa isäntään samaistuen ja tätä ymmärtäen. Isännän kertojajääneen liittyy myös kysymys hänen luotettavuudestaan kertojana. Rimmon-Kenanin kertojamääritelmiä hyödyntäen isännän voi todeta ekstra- ja homodiegeettiseksi kertojaksi, koska hänen yläpuolelleen asettuu heterodiegeettinen kertoja muutamassa kohdassa (Rimmon-Kenan 1991, 122–123). Isännän kertomaa Selma-kuvausta voi verrata Rimmon-Kenanin käyttämään esimerkkiin Isabel Archeria kuvaavasta katkelmasta Henry Jamesin *Naisen muotokuva* -romaanista. Katkelmassa Isabel Archer kuvataan värikkäästi ja vahvan toteavasti, aivan kuten Selma Sillanpään lastussa. Kuvauksen kohteen ominaisuudet, niin hyvät kuin huonotkin, esitetään lukijalle faktoina. Rimmon-Kenanin mukaan näin toimiva homodiegeettinen kertoja on väistämättä epäluotettava (Rimmon-Kenan 1991, 124–125).

Isännän vakaa aikomus on kasvattaa Selmasta kunnon piika, vaikka mahdollisuudet siihen ovat hänen mielestään vähäiset. Isännän kasvatuserkityksiä motivoi kuitenkin ”voimakas ja myötäinen yhteiskuntatunteen aalto” (MM, 73). Hänelle kasvatustehtävä on suorastaan yhteiskunnallinen velvollisuus, jonka hän itseään arvostavana, ylempään yhteiskuntaluokkaan kuuluvana kansalaisena haluaa tietenkin täyttää. Isäntä näkee Selman elämässä kaksi vaihtoehtoa:

Toisen määräisi höpsäkän nuuskaa pistävän äidin perintö, toisen meillä saatu kasvatuser. Olisi suuri elämänsaalis, kun saisi nähdä tuommoisen onnettoman täysikasvuisena kunnon ihmisenä, pitää puheen hänen häissään, vaikuttaa voimakkaasti läsnäolijoihin... Tuommoisia niitä vaeltaa kansan keskuudessa ilman muuta opastusta kuin minkä maantie antaa, ja heidän vaiheittensa yhteissummasta riippuu paljon koko kansan kohtalo. Juuri heidän suhteensa pitäisi varttuneempien kansalaisten ymmärtää etsikkonsa aika, tarttua heihin tarmolla, niin kuin yhteiseen vaaraan. (MM, 73.)

Lukija voi joko tuntea empatiaa isäntää ja tämän jaloja pyrkimyksiä kohtaan tai pitää niitä itsekkäinä epätasa-arvon ja luokka-ajattelun konkretisoitumina. Empatian heräämistä voisi tukea se, että isäntä tavallaan esittää itsensä eräänlaisena uhrina – kansan keskuudessa vaeltavat ”tuommoiset” ovat asettaneet hänet ja hänen yläluokkaiset ystävänsä vaaraan. Lastun alkupuolen kerronta, erityisesti

minäkertojaisännän äänen yksipuolinen kuuluvuus, voisi tukea tällaisen empatia-ajattelun kehittymistä lukijan mielessä. Lukija on sitä vastaanottavaisempi isännän ajatuksia kohtaan mitä enemmän hänessä ja isännässä on jo valmiiksi yhteistä. Tähän voi soveltaa Howard Sklarin (2008, 173) teoretisointia lukijan ja henkilöhahmon välisestä yhteydestä ja samaistumista vauhdittavista seikoista. Lukijan reaktioon vaikuttaa se, toimisiko hän itse Selman kohdatessaan samalla tavalla kuin isäntä. Olisiko Selmalla hänen mielestään mahdollisuuksia parempaan elämään? Pystyykö lukija lukemaan lähtökohtaisen eriarvoisuuden olemassaolon, joka isännän Selma-kuvauksesta ja tämän Selmaan kohdistamista kasvatustarpeista välittyy? Kysymys siitä, kuinka syvästi lukija empatisoi isännän kasvatusajattelua, on siis kerronnallisten ratkaisujen lisäksi kiinni myös lukijan omista arvoista ja ajatuksista.

Minäkertojaisäntä on luettavissa lastusta tekojaan ja ajatuksiaan jatkuvasti refleктоivana hahmona, jolle kasvatustarpeet ovat tärkeitä ja joka jatkuvasti on valmis neuvomaan muita – tällä hän saa muut perheensä jäsenet ärsyntyneitäkin. Esimerkiksi kohdassa, jossa isäntä puuttuu todennäköisesti naisten työksi miellettyyn tiskaamiseen ja sen opettamiseen Selmalle, hän toteaa, että hänen puuttumisiinsa ”tuskastuivat sekä emäntä että hänen palvelijansa” (MM, 71). Isäntä on velvollisuudentuntoinen ja koulutautunut – lastussa viitataan esimerkiksi hänen opiskelukokemuksiinsa yliopistossa (MM, 79). Isäntä esittää monet näkemykset ominaan, mutta joissakin kohdissa hän turvautuu myös me-asetelmaan, minkä voi tulkita viestittävän lukijalle, ettei isäntä ole yksin vaan nimeämättömiksi jätetyt muut henkilöt jakavat hänen ajatuksensa tai ainakin hän antaa lukijan niin ymmärtää. Erityisesti kasvatukseen liittyvät ratkaisut esitetään me-muodossa: ”Oikeastaan me kaikkine kasvatusharrastuksinemme pidimme hyvin ala-arvoista peliä Selman kanssa” (MM, 65) ja ”Niin kuin vanhat kunnioitetut perherouvat ja muut vanhat piikain kasvattajat viritimme mekin Selmalle kasvatuksellisia ansoja.” (MM, 76) Isäntä ei siis toimi yksin, vaikka hän selvästi on perheen pää. Vuorovaikutuksellisuutta korostamalla minäkertoja-isäntä tuo esiin positiivista kuvaa itsestään lukijalle. Auktoriteettiasemastaan huolimatta hän väittää kuuntelevansa myös muiden näkemyksiä tai vähintään onnistuu vakuuttamaan muut mukautumaan omiin näkemyksiinsä. Tämä viestittää lukijalle, että lukijakin voi kuunnella isäntää ja uskoa hänen tarinaansa ja käsityksiinsä Selmasta – muut ovat niin jo tehneet, isännän

näkemyksiä ei ole tarpeen kiistää ja hän on luonteva auktoriteetti edustamaan useampaa ääntä.

Isännälle yhteiskuntaluokkien väliset hierarkiaerot ovat itsestäänselvyys. Lastun kertoja vaihtuu hetkittäin minäkertojasta kaikkietävään kolmannen persoonan kertojaan, kun kuvataan Selman ja isännän ensimmäistä kohtaamista. Vaikka kertoja vaihtuu, fokalisoijana on kuitenkin edelleen isäntä. Selma on tullut talon ovelle kyselemään piian paikkaa, ja isäntä koettaa kysellä tytöltä tämän taustoista. Kolmannen persoonan kertojaani, joka todennäköisesti isännän selkeän fokalisoija-aseman takia on yhä tulkittavissa isännän näkökulmaksi, kuvaa kohtaamista esittäen isännän paitsi ystävällisen jämäkkänä auktoriteettina, myös ylemmän yhteiskuntaluokan edustajana:

- - isäntä teki omia suorasukaisia ja kuivanleikillisiä kysymyksiään ja huomautuksiaan. Varsin pian isäntä ehti neuvoa tytölle aivan toisenlaista esiintymistapaa - - ja teki neuvonsa havainnollisemmaksi kohottamalla hyväntahtoisesti tytön leukaa vähän ylemmäs – esiintyi yleensä sellaisena iloisen karskina herrana ja pappana, joita alkuperäisinä luonnonilmiöinä tavataan vanhoissa pikkuherrasväissä. (MM, 68.)

Katkelmasta esiin tuleva suhtautumistapa Selmaa kohtaan on aliarvioiva ja kielii isännän itsearvostuksesta. Jos katkelman lukee niin, ettei kolmannen persoonan kertojaa tulkitse isännän ääneksi, lukija on kenties vielä vastaanottavaisempi uskomaan, että isäntä todella esiintyy ”iloisen karskina herrana ja pappana, joita alkuperäisinä luonnonilmiöinä tavataan vanhoissa pikkuherrasväissä”. Muussa tapauksessa tämä kuvaus saattaa jopa huvittaa lukijaa ja tehdä isännästä lukijan silmissä itseään hyvin konservatiivisella tavalla korostavan narrin, johon lukija ei välttämättä halua samaistua.

Vaikka kolmannen persoonan kertojan kuvaamaa katkelmaa ei varmasti voi osoittaa isännän ääneksi, siinä on kuitenkin vahvoja asenteita, jotka tulevat samankaltaisina esiin myöhemmissä, selvästi isännän äänellä kerrotuissa kohdissa. Isäntä esimerkiksi nostaa itsensä työväenluokkaa ylemmäksi kuvaamalla, miten ikkunasta ulos katsellessaan näki ”iänikuisia rahtimiehiä, likimain hengettömiä olentoja, tylsäköjä luonnonilmiöitä” ja

miten ”naapurikylän ahdetta nousi köyhä tanakka akka, jonka tänne asti tunsin ärsyttävän varmasti ja tiesin, että hän palaa joltakin sellaiselta asialta, joista hänen elämänsä on kokoonpantu: mukuloille piimää ja äijälle nuuskaa”. (MM, 67) Työläistaustaiset henkilöt ovat isännän mielestä vastenmielisiä ja tylsiä. Hän kuitenkin hiukan itseironisesti toteaa, että tekee mainitut havaintonsa istuen ”mökin äijän tapaan ikkunan pielessä” (MM, 67). Tämänkin voi lukea lukijan sympatian kalasteluksi: vaikka isäntä nostaa itsensä muiden yläpuolelle, hän ei kuitenkaan ole liian ylpeä ja piittaamaton, vaan hänessä on ”mökin äijän” kanssa jotakin yhteistä. Lausahdus samanaikaisesti sekä erottaa että yhdistää isäntää mökin äijiin: hetkellisesti samuutta on olemassa, mutta sen mainitseminen erikseen korostaa myös eroa – isäntä voi hetken käyttäytyä kuin mökin äijä, mutta palaa sen jälkeen omaan yläluokkaiseen rooliinsa. Roolin laajentaminen tuo isäntää lähemmäksi lukijaa riippumatta siitä, onko lukijan sympatia lastun alussa Selman vai isännän puolella.

5.2 Selman näkökulma – hiljaisuus

Aiemmin analysoimassani ”Muuan Tellervo-niminen” -lastussa taustoitetaan henkilöhahmot ja tapahtumat tarkasti, jotta lukija ymmärtäisi lastun tapahtumien syy- ja seuraussuhteet paremmin. Esimerkiksi henkilöhahmojen toiminnan syiden ymmärtäminen herättää lukijassa empatiaa riippumatta siitä, sisältyykö toimintaan itsessään joitakin lukijan arvomaailmaan nähden ristiriitaisia osa-alueita (Phelan 2007, 51). Lastussa Tellervon perhetausta todetaan yhteiskunnallisesta ihanteesta poikkeavaksi ja Tellervo osoitetaan huono-osaiseksi lapseksi. ”Maantieltä maantielle” -lastu antaa yhtä lailla vihiä Selman epätäydellisestä taustasta. Lukija saa tietää Selman äidistä, että tämä on ”aika höpsäkkä, piti nuuskaa ja oli hankkinut tämän tytönkin vasta miehensä kuoleman jälkeen”. Selman myös kerrotaan joutuneen vaikeuksiin aiemmassa palveluspaikassaan. (MM, 71–72) Sekä ”Muuan Tellervo-niminen” että ”Maantieltä maantielle” -lastuista on molemmista luettavissa ajan yhteisön paheksunta Tellervon ja Selman kaltaisia tyttöjä kohtaan.

Selma on isännän mukaan ”turvaton, joskin itsepäinen ja häijynsekainen” (MM, 65). Isäntä kuvaa Selman ulkonäköä kertomalla, että ”nuo kasvot olivat voimakkaat, täyteläiset ja terveihoiset ja niihin oli tulossa samantapaista sievyyttä, jota näkee muutamissa rikollisissa naisissa” ja että Selman ”suun ympärillä näkyi aiheita tulevaan aistillisuuteen” (MM, 65–66). Selma on selvästikin isännän mielestä ulkonäöltään kiehtova ja kaunis, mutta Selman kauneus edustaa isännän kuvauksessa enemmän jonkinlaista turmeltuneisuutta kuin hyvyttä. Selman ulkonäön kuvaaminen on kuitenkin niitä harvoja tapoja, joilla minäkertoja-isäntä tuo Selmasta esiin jotakin positiivista. Positiivisten asioiden kertomisen voisi taas ajatella olevan lukijan myötätunnon kalastelua: kasvattajarooliaan korostava isäntä haluaa osoittaa lukijalle, että hän on hyvä ihminen, kykeneväinen näkemään hyvää itseään alempiarvoisessa ja lähtökohtaisesti turmeltuneessa lapsessa. Koska tämä lempeän aliarvioiva suhtautumistapa nousee esiin heti lastun alussa, lukija on todennäköisesti valmiimpi sulattamaan isännän näkemykset, jotka jyrkkenevät lastussa myöhemmin.

Isännän kerronta, jossa Selman ulkonäkö yhdistyy rikollisiin naisiin, heijastelee 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa vallinnutta degeneraatioajattelua. Degeneraation uhka tarkoitti rodun huononemisen uhkaa, eli pelkoa yhteiskunnan vähittäisestä rappeutumista kaikilla inhimillisen elämän osa-alueilla. Syinä pelättyyn rappioon pidettiin myrkyttymistä (alkoholi, tupakka), ympäristöolosuhteita (kurjat asunnot ja huonot työolosuhteet), aiempia patologisia vaivoja, sairaalloista temperamenttia, moraalisia sairauksia (erilaiset intohimot), synnynnäisiä tai lapsuudessa hankittuja sairauksia sekä periytyviä huonoja ominaisuuksia (Mattila 1999, 27–28).

Selman ulkonäön tarkasta kuvaamisesta voi päätellä, että Selma on isännän katseen kohde ja heidän kohtaamistaan voi pitää sukupuolittuneena. Lieven Ameelin mukaan 1900-luvun alun aikalaiskirjallisuudessa yksin kaupungissa liikkuva nainen tulkittiin helposti langenneeksi naiseksi (Ameel 2013, 141). Yksinään talosta toiseen kiertelevä Selma on Sillanpään lastussa vielä nuori tyttö, mutta isäntä näkee hänessä ”aiheita tulevaan aistillisuuteen” (MM, 66). Ameel tuo myös esiin, että naishahmojen kuvaus 1900-luvun alussa kutsuu miespuolista (pää)henkilöä toimimaan (Ameel 2013, 142). Näin voi ajatella tapahtuvan *Maantieltä maantielle* -lastussakin: isäntä on aktiivinen

toimija, joka velvollisuudentuntoisena koettaa vaikuttaa Selman tulevaisuuteen. Selma itse jää lastussa toiminnan kohteeksi, passiiviseksi katseen kohteeksi. Mielenkiintoista on myös se, kuinka isäntä kiinnittää huomiota Selman kävelyyn: ”Käynti ei ollut kankeata eikä juuri veltoakaan, mutta se oli omituisen joutumatonta” (MM, 66). Ameel tuo esiin Antti Häkkisen väitteen, jonka mukaan vuosisadan taitteessa esimerkiksi prostituoituja ei tunnistettu välttämättä vaatteiden vaan esimerkiksi meikin käyttämisen ja kävelytyylin perusteella (Ameel 2013, 146, 161). Isännän arviota Selman kävelytyylistä voi verrata Ameelin käyttämään esimerkkiin Maila Talvion *Tähtien alla* -teoksesta (1910). Teoksessa tuntematon mies pysäyttää päähenkilön, naisen, Helsingin rautatientorilla, ja kun nainen säikähtää, mies syyttää naisen kävelytyyliä: ”Mitä te sitte kävelette niin hitaasti! tiuskasi herra oikeutetun suuttumuksen vallassa ja jättäytyi jällelle” (Ameel 2013, 146). Kävelytyylin huomioiminen ”Maantieltä maantielle” -lastun tapauksessa voi kertoa siitä, että isäntä koettaisi vihjailla lukijalle Selmasta jotakin mahdollisesti epäkunnioitettavaksi tuomittavaa. Aikalaislukijalle kävelytyylin tarkastelu on todennäköisesti merkittävämpää kuin nykylukijalle, ja näin ollen siitä mainitseminen ohjailee enemmän aikalaislukijan kuin nykylukijan empatiaa.

Selman kiehtovuus sopii hyvin myös 1800-1900-luvun vaihteen dekadenssiin. Antti Ahmala on tuonut esiin, että dekadenssille oli ominaista transgression, rajarikoksen, runousoppi. Tämä ilmeni taiteilijoita kiehtoneiden femme fatale -hahmojen esiinnousuna: esimerkiksi Herodeksen viettelevä Salome-tytär on kuvauksen kohteena niin Oscar Wildella kuin Joris-Karl Huysmansillakin. (Ahmala 2013, 167.) Selman kuvaus saattaa siis osaltaan kieltä paitsi degeneraatioajattelusta ja dekadenssista, myös maskuliinisuuden kriisistä, johon jälkimmäinen on kytketty. Naisen asema oli muuttumassa vuosisadanvaihteessa, ja Selma salaperäisenä hahmona, eräänlaisena femme fatalen esiasteena, henkii hyvin tätä muutosta. Lukijan empatian kannalta Selman sukupuolittunut kuvaus ei välttämättä ole keskeisintä, mutta sen kytkeytyminen lastun kontekstiin tekee siitä kuitenkin merkityksellistä. Isäntä ei suhtaudu Selmaan neutraalisti, joten lukija väistämättä pohtii syitä värittäneeseen suhtautumistapaan ja tekee sen pohjalta arvioita niin Selmasta kuin isännästäkin.

Monet Selmasta lastussa kerrotut asiat ovat omiaan herättämään lukijassa empatiaa. Selma on kirjoitusajankohdan huono-osainen, ”mierolainen”, kuten kertojaääni toteaa (MM, 83). Lukijan Selmaan kohdistamassa empatiassa on siis samankaltainen alkuasetelma kuin aiemmin analysoimassani Tellervoon kohdistuvassa empatiassa. Tellervoa kohdellaan epäilemättä ja lukijalle tehdään selväksi, että tilanne ei kuitenkaan ole toivoton – Tellervoa voitaisiin auttaa, jos vain auttaja löytyisi. Lukija arvioi tilanteen epäilemättä ja kohdistaa empatiaa hahmoon, joka kokee kurjuutta ja vääryyttä (Sklar 2008, 74). ”Maantieltä maantielle” -lastussa on yhtä lailla alusta asti selvää, että Selmaa voitaisiin auttaa, ja auttamiskeino jopa esitellään konkreettisesti lukijalle. Kertojahahmo tuo esiin, että Selman ottaminen palvelijaksi yläluokkaiseen perheeseen ei ole ensisijaisesti keino helpottaa perheen arkea ja hoidattaa kotitöitä ulkopuolisella vaan halu auttaa Selmaa, koettaa pelastaa se, mikä pelastettavissa on. Ei ole kuitenkaan taattua, että lukija, varsinkaan nykylukija, ajattelisi tämän olevan parasta tytölle. Selman näkökulmaan eläytyvä lukija saattaa päinvastoin kokea monet isännän hyvää tarkoittavista keinoista kyseenalaisiksi. Tämä korostuu, sillä isäntä itsekin kyseenalaistaa keinojaan (MM, 65, 76).

Lukijan empatia voi kohdistua Selmaan myös siksi, että mitään varmuutta hänen rikkomuksistaan ei voida lukea lastusta. Kaikki, mitä Selmasta saadaan tietää, on muiden välityksellä tulevaa. Selman ääni lastussa vaikennee, sillä kerronta on isännän ja isäntä ei kunnolla saa selvää tytön puheesta. Monet Selman kommentit todetaan vain ”mutinaksi” (MM, 81). Lastusta on luettavissa, miten Selma alistuu kasvatustilanteissa: hän itkee, kääntää kasvonsa pois ja välttelee kontaktia. Lukijan ajatusta Selman tilanteen kurjuudesta lisänee myös se, että monissa kohdissa Selma on yksin ja häntä vastaan on koko isännän perhe. Tämä korostuu, sillä Selman mahdollisista rikkeistä kerrotaan tietävän ”koko perhekunta, johon paitsi ydinväkeä kuului Mummu ja nuori Samuli”. (MM,76) Selman läsnäolon kerrotaan vaikuttavan koko talon elämään: kun asiat ovat hyvin, isäntä kertoo koko talossa vallitsevasta ”hyvän kotitunnelman herkimmästä merkistä” (MM, 72) ja kun taas Selman kanssa on ongelmia, ”tuon mitättömän tyttölapsen olo alkoi yhä enemmän painostaa koko taloa” (MM, 77). Lukijan empatian kannalta tämä on ristiriitaista, sillä toisaalta tilanteet henkivät Selman ja perheen välistä vastakkainasettelua ja toisaalta taas kuvaukset tytön suuresta vaikutuksesta talon elämään voidaan myös lukea Selman huomioimiseksi. Selma

edustaa isäntäperheelle yhteiskunnan marginaaliryhmää, mutta siitä huolimatta tai mahdollisesti sen takia hänen roolinsa talossa on poikkeuksellisen näkyvä.

”Maantieltä maantielle” -lastun kasvatuskuvauksissa Selma on keskeisestä asemastaan huolimatta toiminnan kohteena, ei kokijana. Lastun alussa minäkertojaisäntä tuo esiin, että hän lähipiireineen on pitänyt Selman kasvatuksessa ”ala-arvoista peliä” ja tehnyt ”aivan perinpohjaisen virheen” (MM, 65). Isäntä myös toteaa, että heiltä puuttui oikeanlaiseen kasvattamiseen tarvittava ”ensimmäinen edellytys” (MM, 65). Tämän jälkeen lastu etenee isännän kuvaukseen hetkestä, jolloin hän ensimmäisen kerran kokee myötätuntoa Selmaa kohtaan. Jo alussa lukija jää siis miettimään, mikä on isännän mainitsema virhe. Ajatus ala-arvoisesta pelistä kasvatuskeinona ohjaa lukijaa sympatisoimaan sekä isäntää että Selmaa: isäntä on viisas myöntäessään heikkoutensa, ja Selmaa tulee sääliä, sillä tämä on joutunut ala-arvoisen kasvatuspelin kohteeksi.

Isännän kertomista asioista on nähtävissä, että hän yrittää vakuuttaa lukijan kahdesta asiasta: siitä, että Selman lähtökohdat kasvaa kunnon kansalaiseksi ovat heikommat kuin muilla ja että tytön kasvattamisen ja ojentamisen taustalla on ajatus hyvän tekemisestä ja lapsen edun ajattelemisesta. Ylenpalttinen ymmärtäminen ei kuitenkaan kuulu isännän kasvatustietoihin. Hän toteaa emännälle, vaimolleen, että ”sinä et kyllä osaa piikoja kasvattaa”, kun emäntä on tuonut esiin, että Selma on hankala siksi, koska tätä ujostuttaa vieraiden ihmisten keskuudessa (MM, 69). Tilanteessa emäntä poistuu paikalta, ”isännän esitelmiin tuiki tottuneena, takaisin kyökkiin, jossa tuo maantieltä poikennut mustatukka yhä nuhkaili” (MM, 69). Lopullinen kasvatusvastuu on siis isännällä, perheenpäällä. Aikalaislukijan silmissä tällainen epätasa-arvoinen asetelma on todennäköisesti tuntunut tavanomaisemmalta, eikä se näin ollen ole välttämättä heikentänyt lukijan myötätuntoa kertojahahmoa kohtaan. Nykylukija sen sijaan voi lukea epätasa-arvoisen kohtelun kriittisesti, mikä taas saattaisi heikentää kertojahahmoon kohdistuvaa sympatiakokemusta.

Empatian näkökulmasta Selman asema lastun kasvatuskuvauksessa on erityisen tärkeä. Kasvatus on isännän ja Selman keskustelua dominoiva piirre lastun alusta alkaen, ja

lukija voi helposti havaita keskusteluista Selman aseman altavastaaajana. Selma ei edes saa kunnolla ääntään kuuluviin, ja tytön vastauksia isännän esittämiin kysymyksiin kuvataan epämääräisiksi:

Vastaus tähän kuten muihinkin kysymyksiin oli katkonaista ja epäselvää mutinaa lattiaa kohden, niin kuin olisi itse teosta tavattu pahantekijä yrittänyt toivotonta puolustelua. Hänen puheensa, silloinkin kun se jotenkin kuului, oli siitä ihmeellistä, että sen ymmärtäminen sittenkin tuotti ponnistusta. (MM, 70.)

Lukijan mieleen epäselvästi ja mahdollisesti alistuvasti puhuva Selma piirtyy avuttomana hahmona, mikä on omiaan herättämään empatian tunnetta. Säälin ja empatian tunteen ohella Selman hiljaisuus herättää myös mielenkiintoa: mikä on viesti, jota Selma ei kerro, tai millainen ylipäättään on tytön tausta. Kertojahahmo saa toistuvista kysymyksistään huolimatta tietää Selmasta vain vähän, ja tytön taustaan liittyvää aukkoisuutta voinee pitää tietoisena kerronnallisena ratkaisuna, joka mahdollistaa paitsi lukijan kiinnostuksen ylläpidon myös sen, että lukijan empatiatunteen mahdollisuudet pysyvät monipuolisina. Lukija ei saa vihiä siitä, että Selma olisi tehnyt menneisyydessä jotakin pahaa, mutta ei myöskään siitä, että tämä olisi täysin viaton.

Aluksi Selma tuntuu isännän minämuotoisen kerronnan mukaan järjestelmällisesti epäonnistuvan kaikissa hänelle annetuissa töissä. Isäntä tuo esiin, että Selman vastine moitteisiin on aina vain sanaton mutina. (MM, 71.) Selman vuorosanoja ei lastun alkupuolella ole lainkaan, joten lukijan empatiakokemus etenee vain sen varassa, mitä minäkertojaisäntä hänestä tuo esiin. Isäntä saa tietää, että edellisessä palveluspaikassaan Selma on ”varastellut ja ollut paha lapsille”, mutta asia tulee esiin muuan naisen, ”sen ämmän” kertomana. (MM, 71). Tieto ei siis välttämättä ohjaa lukijaa paheksumaan Selmaa ja sympatisoimaan entisestään isännän kasvatuserkityksiä. Isännän oma väheksyvä suhtautuminen ”ämmiä” kohtaan voi aiheuttaa sen, ettei lukijakaan ota ämmien puheita kovin vakavasti. Vaikka isännän mielestä asiat tässä vaiheessa alkavat selvitä, lukijalla on silti mahdollisuus tuntea empatiaa Selmaa kohtaan, sillä Selma on tilanteessa altavastaaajana.

6 Kasvatuskeinojen kuvaus ja henkilöhahmon kokemukset

6.1 Kuvaukseen liittyvät emotionaaliset ja arvioivat lataukset

Tässä luvussa tulen tarkastelemaan ”Maantieltä maantielle” -lastun empatiaulottuvuuksia suhteessa siihen, miten isäntä ja toisaalta myös Selma kokevat tarinassa kuvattua kasvatusasetelmaa ja miten tuota kokemusta esitetään. Luvussa teoriatukena on Phelanin retorisen kertomuksen tutkimuksen oppien ohessa Monika Fludernikin teoretisoinnit luonnollisesta narratologiasta ja kognitiivisista parametreista.

Analysoidessani aiemmin ”Muuan Tellervo niminen” -lastua kohtasin usein tulkinnassa ongelman lukijan mahdollisten empatiatunteiden arvosidonnaisuudesta. Sama ongelma nousee esiin myös ”Maantieltä maantielle” -lastun analyysissa. Kirjallisuudentutkimuksen teorialat ovatkin pyrkineet huomioimaan, miten lukijoiden ajan saatossa vaihtuvat arvot ja käsitykset maailmasta vaikuttavat teosten tulkintaan ja teosten lukijoissa aiheuttamiin reaktioihin. Esimerkiksi Fludernik kommentoi ”epäilemättä aiheelliseksi” *Towards a ”Natural” Narratology* -teoksensa saamaa kritiikkiä, joka ilmeni epäilyksenä kognitiivisten parametrien yleispätevyydestä (Fludernik 2010, 18). Epäilysten taustalla on juuri ajatus siitä, että lukijoiden todellista maailmaa koskevat skeemat ovat voineet ajan kuluessa muuttua. Ajattelen, että moraaliseksi luonnehdittu empatiatunne ja sen taustalla vaikuttava yhteiskuntaan ja sosiaalisiin suhteisiin sidoksissa oleva arvomaailma ovat todellisen maailman ilmentymiä.

Fludernik luonnehtii kognitiivisten paradigmojen syvärakenteiksi kokemuksellisuuden, esitettävyyden ja tarinan idean. Näihin nojaavat kerronnallisen viestinnän tasot, jotka viittaavat lukijoiden todellisiin käsityksiin siitä, mistä esimerkiksi toiminta, kehityskulut ja tavoitteet koostuvat ja miten kerronnallinen materiaali määrittyy erilaisten näkökulmien, toiminnan, kokemisen, kertomisen, näkemisen ja reflektoinnin kautta. Kerronnallisen viestinnän tasoihin kuuluvat lisäksi myös lajityypilliset ja historialliset kehykset sekä se kerronnallistamisen taso, joka hyödyntää edellä mainittuja tasoja muodostaakseen kertomuksen (Fludernik 2010, 18). Fludernikin mukaan kerronnallisen

viestinnän tasot välittyvät lukijalle tajunnan, kognitiivisten kehysten, kautta: ”Tämä tarkoittaa paitsi sitä, että kertomuksen aihe määrittyy kokemuksellisuuden kognitiivisen kategorian mukaan, myös sitä, että tavat ja keinot kuvata tuota aihetta kertovassa esityksessä nojautuvat kognitiivisiin parametreihin” (Fludernik 2010, 19). Fludernik ei siis määrittele kerronnallisuutta perinteisellä tavalla suhteessa juoneen tai tarinaan, vaan hän korostaa kerronnallisuutta suhteessa kokemuksellisuuteen. Hänen mukaansa kerronnallisuus muodostuu kokemuksen tarkastelun, uudelleenjärjestelyn ja arvioinnin yhteydestä, ja kerronnallisuus on riippuvainen tarinasta vain siksi, että ”suurin osa mieleenpainuvista kokemuksistamme ilmenee tapahtumien yhteydessä tai ihmisten toiminnan ja reaktioiden ketjuna”. Fludernik korostaa, että kertomuksen tärkein ainesosa ei ole kerrottujen tapahtumien ketju vaan niiden kokemuksellinen – emotionaalinen ja arvioiva – lataus. (Fludernik 2010, 20.) Tämä ajatus sopii mainiosti ”Maantieltä maantielle” -lastun analyysiin, sillä perustuuhan koko lastu isännän tarinaan ja perheen kokemukseen Selmasta. Tarinassa on koko ajan läsnä vahva emotionaalinen ja arvioiva lataus – jopa niin konkreettisesti, että isäntä itsekin arvottaa kokemustaan kertoessaan tarinaa.

James Phelanin mukaan kertomuksen luentaan kuuluvat aina lukijan tekemät eettiset arviot lukemastaan. Yksinkertaisimmillaan tämä on esimerkiksi Tuhkimosta kertovan kansansadun kaltaisen tarinan yhteydessä sitä, että lukija moralisoi jonkun henkilöhahmon kertomuksen ”hyvikseksi” ja toisen taas ”pahikseksi” (Phelan 2007, 2). ”Maantieltä maantielle” -lastussa tuo arviointi on hankalaa, sillä isäntä antaa olettaa, että hän olisi hyvä kuitenkin koko ajan arvottaen ja jopa moralisoiden omia toimiaan, ja yhtä lailla lukija saa viitteitä myös Selman osalta sekä hyvyydestä että pahuudesta. Fludernikin kokemuksellisuutta korostavan kerronnan analyysin avulla lukijan todennäköisesti ristiriitaisiin empatiatuntemuksiin voi saada pientä selvyyttä, kun tarinan jakaa erilaisiin kokemuksiin ja koettaa saada esiin kunkin hetken kokijan äänen sekä siihen liittyvät emotionaaliset ja arvioivat ulottuvuudet.

Isännän kokemukseen Selmasta liittyy tulkinta siitä, että isäntä todella haluaisi antaa alempaa yhteiskuntaluokkaa edustavalla työlle mahdollisuuden parempaan elämään. Kun Selma saapuu perheen ovelle, isäntä kertoo perheen katselleen tulijaa samalla

”reippaan veikeällä silmällä, jolla katsellaan uutta kissanpoikaa tai pirttiin tuotua lampaankaritsaa” (MM, 68). Isäntä kokee tilanteen leikillisenä ja itsensä lempeänä kasvattajana, joka kohtaa tytön kuin minkä tahansa heikon mutta suloisen luontokappaleen – vertaahan hän ihan suoraan Selmaa kissanpoikaan ja karitsaan. Nuo vertaukset saattavat saada varsinkin nykylukijan arvottamaan isännän tarinassa kertomaa kokemusta enemmän kuin olisi ehkä tarpeenkaan. Isännän kokemuslinjassa tyttöä alistava söpöilykieli saattaa olla hänen omaa kasvattajaegoaan pönkittävää hyväntahtoista höpinää, jota isäntä itse ei tunnu arvottavan mitenkään – toisin kuin esimerkiksi ala-arvoista kasvatuspeliään. Lastussa on monia muitakin nykylukijaa mahdollisesti hirvittäviä kohtia, joihin isännän itsereflektiivinen tarkastelu ei yllä lainkaan. Tämä on mielenkiintoista, sillä isännän itsereflektio on kuitenkin lastussa tärkeässä roolissa ja muutamiiin värikkäisiin tapahtumiin, kuten esimerkiksi Selmalle viritettyyn kasvatusansa, tuo reflektio kuitenkin liittyy. Lukija voi tulkita isännän kokeman ja välittämän tarinan niin, että isäntä ei tiedosta juuri lainkaan, kuinka paljon epätasa-arvoisia asetelmia ja Selmaa alistavia piirteitä hänen kasvatustekoihinsa lopulta liittyy. ”Ala-arvoinen kasvatuspeli” (MM, 65) ei todellakaan jää näistä ainoaksi.

On myös mielenkiintoista pohtia, millaisia tunteita isäntä kertoo tai muilla kuvauksen keinoilla osoittaa lukijalle kokeneensa kertomaansa tarinaan liittyen. Tarkasteluni kiinnittyykin nyt isännän kokemiin tuntemuksiin sekä myös siihen, voiko isännän kertomasta päätellä myös Selman kokeneen jonkinlaisia tunteita tarinan aikana, vaikka Selman mahdolliset tunteet tarinassa ovat isännän tulkitsemia Selman tunteita. Lukijan empatian kannalta tämä on kiinnostavaa, sillä Phelanin mukaan asetelma, joka henkilöhahmosta ominaisuuksineen lukijalle esitetään, vaikuttaa tietenkin lukijan tulkintaan (Phelan 2007, 19).

Ennen kuin ”Maantieltä maantielle” -lastussa kuvaus etenee kohti isännän virittämää kasvatusansaa ja Selman mahdollista virhettä, keskitytään tarinassa siihen, että kaikki näyttää olevan hyvin. Lukijalle kerrotaan, että Selman olo perheessä on alkanut sujua, vaikka lähtökohdat siihen eivät ole olleet parhaat mahdolliset. Isäntä itsekkin tuntuu yllättyvän siitä, että kaikki on hyvin, jopa Selmalla:

Mutta ihmiselämä on paljon muun ohella myöskin niinkuin sarja oikukasta musiikkia, jossa koko orkesteri, pauhattuaan aikansa jylhiä epäsointuja, lyhyen ja tehokkaan paussin alitse valahtaa hentoon ja melodiseen välierään. Tuli yhtäkkiä sellainen salaperäisen hyvä päivä, jona koko taloon ei kuulunut muuta kuin hyvää. Selma oli ollut meillä jo kaksi viikkoa, oli maaliskuun alkupuoli. Jo aamusta alkaen oli lasten elämä ollut riemukasta, kun he saivat mielin määrin juosta ja kieriskellä kovilla keväthangilla, retkeillä outoihin paikkoihin, ihan keskelle elpyvien pajukkojen ihmemaailmaa. Ja kun sieltä palattiin, oli aamiainen pöydässä eikä Selma näyttänyt sillä välin tehneen mitään uutta pahaa. (MM, 72.)

Tässä tarinan sisältämässä hyvän päivän kuvauksessa isännän kokemukseen liittyvät hänen aiemmat kokemuksensa ja tuntemuksensa: ajatukset siitä, että Selma on aiemmin tehnyt pahaa, sekä lukijalle välittyvä tieto siitä, että nuo teot ovat saaneet isännän epäilemään Selman kykyä käyttäytyä asiallisesti. Isäntä ei yksilöi, mitä tekoja hän tarkoittaa, joten lukija saattaa ajatella, että tekoja on enemmänkin kuin aiemmin lastussa mainitut Selman puutteet. Lukijalle on osoitettu, että Selma on hiljaa silloin, kun pitäisi puhua, hän ei pidä ulkonäöstään huolta, hoitaa askareensa liian hitaasti eikä meinaa oppia, kun hänelle opetetaan, miten talon työt pitäisi tehdä (MM, 70–71). Lainaamassani katkelmassa kuvattuun isännän kokemukseen hyvästä päivästä liittyy myös tunteena hänen oma yllättyneisyytensä. Isännän lähtökohtainen oletamus Selman kaksiviikkoisen palvelijauran jälkeen on se, ettei asioiden kuuluisi sujua, ja hän yllättyy, kun ne sujuvatkin. ”Salaperäinen hyvä päivä” on tosiaan salaperäinen, ja se tulee ”yhtäkkiä” (MM, 72). Selmaa empatisoiva lukija on lastua lukiessaan saattanut toivoa mielessään, että isäntä alkaisi ajatella Selmasta hyvää ja että Selma onnistuisi. Yllä olevassa katkelmassa lukijan toiveet onnistumisesta varmasti ovatkin korkeimmillaan. Siksi onkin dramaattista, että isännän kokemaksi osoitettu tarina jatkuu Selman epäonnistumisen kuvauksella. Lukija jää miettimään, eikö isäntä voi uskoa Selman onnistumiseen lainkaan, kun alkaa viritellä ”kasvatuksellisia ansojaan”, joilla testaa Selman rehellisyyttä (MM, 76).

Ennen kasvatusansan virittämistä kuvaavaa kohtaa isäntä kertoo toisestakin kokemuksesta, joka positiivisuudellaan on omiaan korostamaan tulevien tapahtumien

negatiivisuutta. Käännettä hyvistä päivistä huonoihin voi pitää lastussa klassisena juonen käännekohtana, joka varmasti vaikuttaa myös lukijan empatiaan. Kun isäntä kertoo, että ”salaperäistä hyvää päivää - - kesti vielä huomispäiväkin”, pohjustetaan vielä lukijan ajatusta siitä, että Selman asiat talossa sujuisivat hyvin (MM,74). Perheen poika tuo isännälle Selman kirjoittaman lapun, jossa Selma pyytää isännältä koteloa, paperia ja postimerkkiä, jotta saisi kirjoittaa kirjeen siskolleen (MM, 75). Tässä yhteydessä isäntä tuo lukijalle jälleen esiin kykyjään kasvattajana: hän kehuu Selman käsialaa, koska tietää, että lapsen kehuminen on tärkeää ja koska haluaa esittää oikein toimimisensa myös lukijalle. Tapahtumasarjassa on mielenkiintoista myös se, että isäntä jälleen avoimesti osoittaa Selman myös kiehtovan häntä. Hän pyytää Selmaa toistamaan ääneen siskonsa osoitteen ihan vain siksi, ettei ”voinut vastustaa tuon omituisen ynnän tenhovoimaa” (MM, 75). Selma on siis tässäkin yhteydessä samaan aikaan muiden alapuolella ja vaarassa sortua rikkeisiin, mutta myös kiehtova ja jopa mystinen. Selman salaperäisyydestä johtuen lukijankin voi olla vaikea asettua pelkästään hänen puolelleen. Lukijan on myös vaikeaa lukea tarinaa Selman kokemuksena, sillä lukija ei voi olla varma siitä, mikä tuo kokemus on.

Isäntä aloittaa Selman mahdolliseen epäonnistumiseen johtavan kasvatuspelin kuvaamisen virkkeellä, joka perustelee kasvatusansan virittämistä: ”Niinkuin vanhat kunnioitetut perherouvat ja muut vanhat piikain kasvattajat viritimme mekin Selmalle kasvatuksellisia ansoja” (MM, 75–76). Tässä yhteydessä isäntä ei kuitenkaan arvota ansan virittämistä, toisin kuin lastun alussa, jossa hän toteaa, että ”Oikeastaan me kaikkine kasvatusharrastuksinemme pidimme hyvin ala-arvoista peliä Selman kanssa” (MM, 65). Ensimmäisessä virkkeessä, joka siis sijoittuu tarinassa vasta myöhempiin vaiheeseen, ansat näyttäytyvät jopa positiivisessa valossa, koska ovathan niitä viritelleet ”vanhat kunnioitetut perherouvat ja piikain kasvattajat”. Tässä vaiheessa lukija kuitenkin tietää, ettei isäntä ainakaan kaiken tapahtuneen jälkeen pidä ansojen virittämistä vain hyvänä asiana. Kasvatusansojen arvottaminen heti lastun alussa ohjailee lukijan empatiaa läpi koko lastun: arvioidessaan toimintansa eettisyyttä isäntä ei voi olla kovin julma tai tunteeton Selmaa kohtaan. Isännän hyviin tarkoituksiin uskoneelle lukijalle myöhempi konkreettinen kuvaus ansakohtauksesta saattaakin tulla kaikessa toteavuudessaan yllätyksenä. Selmaa kohtaan empatia saattaa ansakohtauksen kuvaamisen jälkeen kuitenkin kasvaa: tytön tuntemuksiin eläytyvä lukija saattaa toivoa,

ettei Selma astuisi viritettyyn ansaan, ja lukijaa saattaa harmittaa ansan virittäminen ylipäättään. Ansassa ei kuitenkaan ole mitään yllätyksellistä, sillä lukija on osannut odottaa sitä alusta asti. Phelan toteaa tarinoissa tapahtuvista yllätyksellisistä käänteistä, että ne ovat eettisesti ja esteettisesti virheellisiä (Phelan 2007, 95). Virheellisyys johtuu siitä, että lukija on joutunut samaistumaan tarinaan, jossa on tapahtunut esimerkiksi henkilöhahmon näkökulmasta myöhemmin valheellisiksi osoitettuja asioita – tämä vaikuttaa lukijaan siitä huolimatta, että kyseessä on fiktio. ”Maantieltä maantielle” -lastun ansakuvaus on Phelanin esimerkin käänteinen, ehkä jopa siis harmoninen versio. Lukija ei siis välttämättä ahdistu ansasta niin paljon, koska hän on koko ajan tiennyt siitä.

Isäntä pehmentää ansakuvausta monin tavoin. Samalla, kun hän toteaa ansan kasvatuskeinona kyseenalaiseksi, hän kuitenkin myös tuo esiin, että hän itse on kuitenkin tarpeeksi taitava auktoriteetti käyttämään tätä vaativaa keinoa: ”Hiljaa kenenkään tietämättä tein minä K. K. H. alun panemalla markan pirtin muuri otsikolle. Vakuuttelin itselleni, että tällainen teko riippuu paljon siitä, kuka sen tekee ja kuinka sen tuloksia käytetään.” (MM, 76) Näin isäntä osoittaa lukijalle, että hänen tarkoituksenaan ei ole kiusata Selmaa tai tahallisesti koettaa osoittaa, että Selma olisi tarpeeksi heikko tarttumaan ansaan. Isännän virittämä ansa ei kuitenkaan jää tarinassa ainoaksi, vaan myös talon emäntä ja mahdollisesti joku muukin alkaa jättää yhteisiin tiloihin rahoja siltä varalta, että Selma ottaisi ne itselleen. Lukijalle on lopulta epäselvää, ketkä kaikki rahoja piilottelevat, mutta sen sijaan selväksi tehdään se, että Selma tarttuu ansaan. Isäntä kertoo, että syöttirahat löytyvät poikkeuksesta Selman rahapussista. Tässäkin vaiheessa perhe kuitenkin haluaa antaa vielä Selmalle tilaisuuden palauttaa rahat. Tietämätöntä teeskennellen perhe vetoaa Selmaan sekä tunteilla että järjellä:

Istuskeltiin kyökissä ja puheltiin noidista ja tietäjistä, jotka pakottavat varkaan tuomaan varastamansa tavaran takaisin paikoilleen. Mummu väitti olevansa semmoinen tietäjä ja vakuutti, että hävinnyt kymmenpenninen kyllä pian ilmestyy. Sitä yhteistä jännitystä, joka tästä puheesta alkoi! Ja jo seuraavana päivänä se laukesi, sillä raha oli todella ilmestynyt seinärakoon pienen peilin taakse. Asia tuotiin ilmi äänekkäästi leikkiä laskien ja varkaan menettelytapoja arvostellen, Selman mutistessa jotain, jota ei kuultu eikä enää suurin pidetty väliäkään. (MM, 77.)

Ansakuvauksessa erityistä on se, että epäluotettavan kertojan takia lukija ei saa täyttä varmuutta siitä, onko Selma lopulta syyllistynyt mihinkään. Joku on voinut lavastaa Selman syylliseksi piilottamalla rahat tämän rahapussiin. Selma ei myöskään pääse kunnolla puolustautumaan, sillä kertojaääni tulkitsee Selman puheen jälleen ”mutinaksi” (MM, 77). Lukijan näkökulmasta Selma tulee kohdelluksi epäreilusti, ja tätä näkemystä varmasti tukee se, että myös isännän ääni lastussa viestii, ettei Selmaa kohdella oikein.

Vaikka Selma mahdollisesti saadaan kiinni rikkeestä, häntä ei kuitenkaan lähetetä pois, sillä isännän mukaan ”oli niinkuin jokin tiedoton vietti olisi johtanut meitä jatkamaan tuota kiusallista tilaa, niinkuin Selman tielle lähettäminen olisi merkinnyt jonkinlaista peräänantoa” (MM, 77). Isäntä siis myöntää, että Selman tilanne on kiusallinen ja että perhe ikään kuin pelaa tytön kanssa peliä, jonka perhe haluaisi voittaa. Kyse ei siis enää ole lastun alussa esitetystä jalosta kasvatusasetelmasta, siitä, että alempaa yhteiskuntaluokkaa edustavalle lapselle tarjottaisiin mahdollisuus parempaan elämään. Isäntä haluaa osoittaa olevansa oikeassa. Tässä taustalla saattaa olla 1900-luvun alulle tyypillinen pessimistinen ihmiskäsitys, jota vastaan isäntä koettaa taistella, jotta tekisi oikein, mutta jonka osoittautuminen todeksi tuottaa hänelle kuitenkin jonkinlaista mielihyvää. Tämä taas kielii konservatiivisista arvoista: konservatiivi on tyytyväinen, kun uusi tapa ajatella tai toimia osoittautuu epäpäteväksi ja vanha tulee sitä kautta perustelluksi.

Lukijan empatiaan isännän pessimismillä ja lastussa kuvatulla kasvatuspelillä on ristiriitainen vaikutus. Lastussa tavallaan halutaan uskoa Selman hyvyys ja tuomita perheen ikävät kasvatuskeinot, mutta silti isännän kertojaääni jatkuvasti tuo esiin myös Selman rikkomuksia. Jos lukija ei epäile kerronnan luotettavuutta, hän uskoo Selman syylliseksi. Tällöin hänen empatiansa riippuu siitä, voiko hän lukea lastusta jonkinlaisen selityksen Selman teoille ja ymmärtää syyn rikkomuksiin. Nykylukija osaa lukea Selman myös lapsena, josta ei ole huolehdittu riittävästi ja jolle ei ole opetettu esimerkiksi rehellisyydestä. Selma koettaa selvitä; ei häntä kiinnosta, kenen hänen

lattialta löytämänsä raha on, jos hänen elantonsa on siitä kiinni. Selmalla ei ole resursseja toimia tilanteessa oikein, mutta se ei ole hänen syynsä. Jos lukija ymmärtää tämän, hänen empatiansa Selmaa kohtaan saattaa olla koko lastun ajan varauksetonta. Sklaria lainaten lukijan sympaattisen kokemuksen sydän on arvio henkilöhahmoon kohdistuvasta epäreiludesta tai hahmon kohtaamasta epämiellyttävästä tilanteesta (Sklar 2008, 67). Sklar tuo esiin, että lukijan täydelliseen empatiaan ei välttämättä edes kuulu arvottaminen (Sklar 2008, 68). Selma on pulassa, ja empatisoivalle lukijalle se riittää.

6.2 Selman kokemus kasvatukseenkeinoista

Selman kokemuksena lastun kasvatuskuvaus henkii yksinäisyyttä, yritystä selviytyä ja epäreilua kohtelua. Selmaa vastassa on koko perhe, joille hänen selviytymisensä on kuin arkea piristävää pientä teatteria. Kuvatessaan ansakohtauksen etenemistä isäntä käyttää usein passiivia, josta voisi päätellä, että mukana ansoittamisessa on useita henkilöitä. Selman moraalialueita testaavat asiat ”tuotiin ilmi” ja Selman puolusteluja ”ei kuultu” (MM, 76). Fludernikin näkemyksiä mukaillen ”Maantieltä maantielle” -lastu muistuttaa todistajakertomusta, jossa Selman kokemuksia tarkkaillaan ja johon hän kuitenkin itse osallistuu henkilöhahmona. Tarkemmin analysoituna Selman osuus on kuitenkin kertovan kehyksen sisään upotettu väitetty todistajapositio. Fludernik mainitsee, että todistajakertomuksessa tarkkailijahahmo voi myös itse osallistua tapahtumiin ja tuntea epäsuoraa empatiaa tarkkailtavaa hahmoa kohtaan (Fludernik 2010, 27).

Selma on ”Maantieltä maantielle” -lastun päähenkilö, mutta lukija ei pääse hänen tajuntaansa, koska tapahtumia ei kuvata Selman näkökulmasta. Fludernikin mukaan lukijat ovat tottuneet kokonaisvaltaiseen pääsyyn päähenkilön tajuntaan, ja lukija saattaa turhautua, jos tuota pääsyä ei ole (Fludernik 2010, 31). Turhautuminen on saattanut olla erityisesti aikalaislukijan reaktio, sillä nykylukija on tottuneempi erikoisiin kerronnallisiin ratkaisuihin; Fludernik tuo ilmi, että lukijat siirtyvät nykyään nopeasti kokemuksen kehykseen murehtimatta turhaan kerronnan mahdollisuutta todellisuudessa. Hänen esimerkkinsä tästä on henkilöhahmon kuoleman esittäminen tämän oman

tajunnan kautta. (Fludernik 2010, 32.) Yllättyneisyyden sijaan lukija saattaa jopa ihailla kerronnassa olevaa kekseliäisyyttä, koska kuolema on tuttu aihe, josta kuitenkin kenelläkään lukijalla ei ole omakohtaista kokemusta. Selman kohdalla ei kuitenkaan välttämättä ole kyse tutusta aiheesta vaan pikemminkin mystisestä hahmosta, johon liittyvä lukijan epätietoisuus saattaa lisätä ärsyyntymisen riskiä. On mielenkiintoista pohtia, voiko turhautuminen vaikuttaa myös lukijan empatiaan. Ärsyttääkö lukijaa, jos hän ei voi olla varma siitä, onko Selma kaltoin kohdeltu viaton pikkutyttö vai kiero kakara, joka tekee rikkeen toisensa jälkeen ilman moraalin häivää? Viekö ärtymyksen tunne voiton empatian tunteesta? Tähän puntarointiin vaikuttaa varmasti se, kuinka vahvasti lukija pystyy samaistumaan Selmaan ja lukemaan hänen passiivista kokemustaan lastun rivien välistä.

Selmalla on ”perusvikoja”, jotka kaikki hän koettaa ”itsepintaisesti” kieltää (MM, 77). Vaikenemisestaan huolimatta hän siis yrittää pärjätä, vaikka isännän käyttämä termi ”perusvika” saattaakin kontekstissaan viitata ylitsempääsemättömään vikaan: asiaan tai ominaisuuteen, jota Selman ei uskota voivan oppia tai korjata itsessään. Selman yritykset tehdä töitä ovat ”epätoivoisia ponnistuksia” ja ”ainakin kerran tunnissa hän juoksahti ulkokuoneeseen”. Isännän mielestä kasvatusansaepisodin jälkeen Selmassa ei ollut enää ”muuta piirteitä kuin vastenmielisiä” (MM, 77–78). Tässä yhteydessä lukija voi pohtia, mikä Selmalla on hätänä. Miksi Selma itkee ja juoksee ulkokuoneessa? Onko hän mahdollisesti sairas tai jopa raskaana? Miksi isäntä suhtautuu Selmaan nyt niin vastenmielisesti, vaikka usein hän tuo esiin myös Selman mystistä kiehtovuutta ja haluaan auttaa tyttöä.

Kun talon emäntä kovistelee Selmaa tunnustamaan kasvatusansaan liittyneen kymmenpennisen varastamisen, Selman vastaus on ”lusikkain kalistelua ja itkua” (MM, 80). Isäntää liittyy tilanteeseen ensin ”teeskennellen hyväntahtoista oikeamielistä kasvattajaa” ja sen jälkeen kovempia otteita käyttäen (MM, 80). Hän käy Selmaan jopa fyysisesti käsiksi ja kertoo Selman reagoivan kiertämällä kaulaansa niin pitkälle kuin mahdollista ja pitämällä silmänsä suljettuina. Tässä yhteydessä isäntä tuntee Selmaa kohtaan taas sääliä. Kuten aiemmin lastussa, tälläkin kertaa isännän myötätunto on ylhäältä katsottua ja sidoksissa Selman kiehtoviin ulkoisiin ominaisuuksiin:

Lapsi ei voinut edes pyyhkiä silmiään, kun minä yhä pitelin käsivarsista. Hän piti ne suljettuina, kyynleet tihkuivat luomien raosta punaisille poskille. Nenän pielet painuivat ylähuulta kohden, sieraimet nyyhkyttivät. Tuo poloinen punanauha puolipitkän hiuspehkon ympärillä herätti äitelää myötätuntoa ja sääliä. Se ikäänkuin pyysi sanoa, että tämä onneton oli sentään tiennyt punaisen sopivan tuohon tukkavähäiseen. (MM, 81.)

Isäntä tuntuu havainnoivan Selmasta paljon tämän ulkoisiin piirteisiin liittyviä seikkoja, mutta Selman sisäisen maailman hän lähes kokonaan sivuuttaa. Vaikka Selma itkee, lukija ei saa tietää Selman mahdollisista peloista, surusta, huolista tai toivosta paremmasta. Selmaan kohdistuva, lukijan mieleen todennäköisesti piinaavana piirtyvä kovistelu loppuu lopulta siihen, että Selma lähes pakotettuna saa sanottua jonkinlaisen tunnustuksen kymmenpennisen varastamisesta. Isäntä tivaa vain yhtä sanaa: Selman on vastattava ”olen” tai ”en”, ja lopulta hän saa sanottua ”No olen minä sitten”. (MM, 81.) Jää lukijan arvioitavaksi, tunnustaako Selma henkisen ja fyysisen kovistelun seurauksena, vai onko hän todella ottanut kymmenpennisen. Lukijan Selmaa kohtaan tuntema empatia ei välttämättä kärsi, vaikka Selma olisikin lukijan mielessä syypää pieneen varkauteen, jonka taustalla saattaa olla Selman kokemus toimeentulovaikeuksista.

Fludernikin luonnollisen narratologian teorian keskeisin anti ”Maantieltä maantielle” -lastuun liittyvän lukijan empatian analyysissä kytkeytyy kokemuksellisuuteen. Useat tekemistäni lukijan empatiaan liittyvistä havainnoista ovat sidoksissa siihen, miten isäntä kokee lastussa tilanteita ja miten hän niistä kertoo sekä toisaalta myös siihen, miten Selman kokemuksen kuvaaminen vaikuttaa olevan kerronnassa toissijaista. Empatiaa tuntevan lukijan tehtäväksi jää kokemuksen tuottaminen uudelleen siitä näkökulmasta, mihin tai kehen hänen empatiansa sijoittuu. Lukija voi mielessään täyttää Selman kokemuksesta lukemansa aukot. Isännän kokemuksen kuvaus on lastussa ehjempää ja noudattaa enemmän Fludernikin Neal R. Norrickilta lainaamaa esimerkkiä, joka liittyy tarinaan navettapalosta. Tarinassa kertojan isä kauhistuu paloa, ja lukijalle välittyy paitsi navettapalon hetki kertojan isän kokemuksen traumaattisena ytimenä, myös kauhun purkautuminen isän reaktiona. (Fludernik 2010, 19.) ”Maantieltä

maantielle” -lastustakin lukijalle välittyvät isännän kokemat hetket sekä hänen välillä melko seikkaperäinen itsereflektio kaikesta tapahtuneesta.

7 Saako tarina onnellisen lopun?

7.1 Vihjeet tulevasta ohjaavat lukijaa

”Maantieltä maantielle” -lastun loppuratkaisuun liittyy ”Muuan Tellervo-niminen” -lastusta tuttua lukijan empatiaa johdattelevaa ennakointia. Kerrotun tarinan aikasuhteet ylipäättään nousevat loppupuolella mielenkiintoisiksi. Jo kasvatusansakohtauksen jälkeen isäntä nimittäin kertoo, että päätös Selman lähdöstä tehdään. Koska koko lastun voi tulkita jälkikäteen muistelluksi tarinaksi, lähtöpäätöksen esittämiseen sisältyy myös isännän hahmolle tyypillistä itsereflektiota, joka taas vaikuttaa varmasti lukijan tulkintaan:

Vihdoin tuli päätetyksi, että Selma huomenna lähtee. Tämän päätöksen kuulin hiukan liian myöhään. Olisi ehkä jäänyt muuan ruma kohtaaus meiltä näyttelemättä. (MM, 79.)

--

Yleensä minulla on tuosta kohtauksesta nyt jälkeinpäin sellainen muisto, kuin olisin kiusannut jotain pienempää eläintä, joka on joutunut ahtaaseen loukkoon. Minun pitäisi se sinne tappaa, mutta en oikein saa. Näen sen siellä kiemurtelevan, näen pienten nisien paljastuvan vatsanahkassa, mutta en saa siitä henkeä kunnollisesti... (MM, 82.)

Rumalla kohtauksella isäntä viittaa Selman kovistelemiseen, joka päättyy lopulta tunnustukseen. Lukija tietää siis tuota kohtausta lukiessaan, että isäntä, joka Selmaa kovistelee, tulee itsekin myöhemmin katumaan tekoaan ja pitämään sitä liian ankarana kasvatuskeinona tai ainakin turhana, kun tyttö kerran on jättämässä palvelijanpaikkansa perheessä. Lukija siis osaa odottaa, että kovistelukohtauksessa tulee olemaan jotakin epäreilua sekä rumaa, ja olisi parempi, jos koko kohtausta ei edes olisi tapahtunut. Tällaisen vahvan ennakkoasenteen istuttaminen lukijaan vaikuttaa empatian tunteeseen: isäntä näyttäytyy inhimillisenä, katuvana hahmona kovistelustaan huolimatta, ja Selma ei ansaitsisi kurjaa kohtelua. Koska isäntä on tarinan kertoja, etukäteen esitetyn katumuksen voi lukea myös kertojan varmisteluna sille, ettei lukija tuomitse hahmoa, kun lukee kovistelukohtausta. Sklarin mukaan lukijan empatiaan kuuluu ajatus siitä, että lukija asettaa itsensä henkilöhahmon tunnekokemukseen (Sklar 2008, 68). Taustalla on henkilöhahmon kokemuksen lisäksi lukijan oma kokemus, joka saattaa olla niin vahva, että se ohjailee lukijan tulkintaa ja estää tarinan tarkastelun objektiivisesti. Isännän

käyttämä vertaus pienemmän eläimen kiusaamisesta saattaa olla omiaan laajentamaan lukijan tunnekokemusta: kuvaus kiusatusta eläimestä on voimakas ja saattaa assosioitua lukijan mielessä muihinkin ahdistaviin asioihin kuin vain Selman kohtaloon.

Kun Selma on tunnustanut tekonsa, isäntä vielä kertoo jatkaneensa ”tuommoista mahtipontista vanhanherran puhetta”, joka lukijalle näyttäytyy Selmalle esitettynä kasvatuspuheena:

Kyllä sinulla, lapsi parka, kamala luonto on. Ennen kuin sinä olet kahdenkymmenen vuotias, perii sinut linna tai lasaretti, muista minun sanoneen. Sinulla olisi nyt vielä aikaa koettaa päästä kirouksestasi, niin kauan kuin olet lapsi, mutta tuolla tavalla se ei käy. (MM, 81.)

Sanan ”luonto” käyttäminen tässä yhteydessä voi viitata isännän ajalle tyypillisiin degeneraatioajatuksiin: Selman sukujuuret ovat sellaiset, jotka altistavat hänet toimimaan väärin ja olemaan uhka yhteiskunnalle. Kasvatuspuheessa esitetty ennustus tytön päättämisestä linnaan tai lasarettiin on omiaan vahvistamaan käsitystä taustalla vaikuttavista degeneraationäkemyksistä. Lastun kirjoitusajankohtana monet uskoivat, että mikäli yhteiskunnan huonoa ainesta ei ylhäältä käsin kasvateta paremmaksi, suunta ei voi olla muuta kuin huono – koko yhteiskunnalla. Selmalla on ”kirus”, josta hän vielä lapsena voi päästä, mutta isännän mielestä Selma ei siinä kuitenkaan onnistu perheessä ollessaan. Selman voisi hyvin nähdä 1900-luvun alun kontekstissaan suojelukasvatuksen kohteena, kasvatuslaitokseen sijoitettuna lapsena. Syyt, joiden takia lapset laitoksiin suljettiin, olivat juuri lastussa esitetyn tapahtumasarjan kaltaisia pikkurikkomuksia. Rikkomusta vaarallisempänä pidettiin mahdollisia tulevia rikkomuksia, jotka lopulta johtaisivat huonoon aikuisuuteen ja yhteiskunnan, jopa rodun, huononemiseen. Aikalaislukija on siis saattanut isännän kasvatuspuhetta lukiessaan ajatella, että isäntä toimii juuri oikein ja tilanne päättyy Selman kannalta hyvin. Tyttö saa kunnon läksytyksen, joka ehkä ravistelee häntä toimimaan jatkossa oikein ja olemaan aiheuttamatta harmia yhteisölle.

Selman lähdön päivänä juodaan aamulla tee niin kuin aina ennenkin. Isännän kertojääni ennakoi jälleen tulevaa toteamalla, että aamiaisen jälkeen ”viimeinen näytös pääsi alkamaan” (MM, 82). Lukija osaa odottaa ”näytöstä”, jotakin jännittävää, joka ratkaisisi Selman kohtalon. Näytöksellä isäntä viittaa Selman tavaroiden tarkistamiseen, ja näytelmän kaltaisena tuo tapahtuma lastussa kuvataankin. Isäntä kertoo harkitsevansa parhaaksi, että hän itse toimittaa tarkastuksen, ja yleisönä saa toimia koko perhe (MM, 82). Tämän toteaminen lisää entisestään Selman ja perheen välistä vastakkainasettelua, josta on ollut useita viitteitä jo aiemmin lastun kerronnassa.

7.2 Loppuratkaisu ja lukijan empatia – maantieltä maantielle

Sklar siteeraa tutkimuksessaan Hans Robert Jaussin teorioita, jotka käsittelevät sitä, kuinka lukija identifioituu henkilöhahmoksi kokemaan tarinan tapahtumia hahmon aistein ja ajatuksin. Sklarin mukaan Jauss näkee henkilöhahmoon samaistumisen prosessina, jossa lukijan ja henkilöhahmon välinen etäisyys kaventuu ja jossa lukija inspiroituu tuntemaan jotakin ”alien selfinä”, toisena itsenä (Sklar 2008, 69). Empatiaa tunteva lukija saattaa Jaussin mukaan kokea tuntevansa hahmon sisimmätkin ajatukset, mikä hänen mielestään herättää toisaalta myös pohtimaan filosofista kysymystä siitä, kuinka hyvin ihmiset ylittääkään voivat kokea toisen ihmisen tunteita ja todellisuutta (Sklar 2008, 70). Sklar tuo myös esiin, että sympatian kokeminen ja henkilöhahmoon samaistuminen on lukijan ja henkilöhahmon välisen etäisyyden kapenemisen viimeinen aste, joka johtuu siitä, että lukija ylittää esteettisen etäisyyden asettamat rajat. Empatiaa seuraa sympatia, syvempi ymmärtäminen ja myötätunnon kokeminen. Sklarin mukaan sympatia saattaa olla lukijalle vaikeaa, mutta kerronnallisilla ratkaisuilla sen kokemista voidaan tehdä helpommaksi. (Sklar 2008, 70.)

Sklarin esiin tuomat Jaussin ajatukset auttavat ymmärtämään, miksi lukija voi lastun lopussa tuntea vahvaa empatiaa Selmaa kohtaan siitä huolimatta, että Selman oma ääni ei sitä tarinassa varsinaisesti pyydä. Selmaa empatisoiva lukija kokee olevansa Selma ja saattaa olla varma esimerkiksi siitä, ettei henkilöhahmo toimi väärin siksi, että olisi paha. Lukija on ehkä mielessään kehittänyt syyn, jolla selittää Selman tekemät

vääryydet ja lastun kerronnassa esiintyneet aukot. Sklarin mukaan empatia kuitenkin edellyttää intiimiä pääsyä henkilöhahmon mielen sisälle, ja Selman tapauksessa tämä on tapahtunut isännän kuvauksen kautta. (Sklar 2008, 72.) Vaikka isännän kertojahahmo jatkuvasti koettaa palauttaa lukijaa uskomaan, että kaikista kärsimyksistään huolimatta Selma ansaitsisi kurjan kohtalonsa, Selmaa kunnolla empatisoivan lukijan päättälläinen ei välttämättä enää käännä.

Sklar nostaa esiin myös Keenin näkemyksiä siitä, että fiktiiviseen tarinaan liittyvä empatia on sekä lukijan tuottamaa empatiaa että tarinan kirjoittajan johdattelemaa empatiaa – näin ollen empatia on väistämättä retorista. Tarinan kirjoittaja yrittää saada lukijan tuntemaan kanssaan samalla tavalla, mutta ei tietenkään voi olla varma, että näin tulisi tapahtumaan. (Sklar 2009, 73.) ”Maantieltä maantielle” -lastussa tulkintoja tekijän ehkä toivomista empatian linjoista voi esittää vasta lukuprosessin päätteeksi. Vielä kertojan kuvaaman ”viimeisen näytöksenkin” aikana lukija voi tuntea empatiaa useilla erilaisilla tavoilla. Siksi palaan kysymykseen tekijän mahdollisista empatiatavoitteista vasta työni päätelmäluvussa.

Isäntä perustelee Selman tavaroiden tarkistamista näpistyksellä, josta Selma on aiemmin hänen mielestään jäänyt kiinni. Isäntä vetoaa myös Selman oikeuksiin: jos tavaroita ei tarkistettaisi, Selmaa voitaisiin aiheetta myöhemmin syyttää, mikäli talosta havaittaisiin puuttuvan jotakin. (MM, 83.) Tilanne on Selmalle ikävä, minkä lukija voi päätellä, kun isäntä toteaa: ”Mitäs semmoista itket, kai sen ymmärrät, ettei sinulta mitään omaasi oteta” (MM, 83). Lukijalle ei siis nytkään erikseen selitetä Selman reaktiota tai kerrota tapahtumasta hänen näkökulmastaan. Selman tunteet tulevat esiin isännän kylmähkön lausahduksen takaa. Lukija voi tuntea Selman hädän tai ymmärtää isäntää, joka edelleen koettaa osoittaa lukijalle toimivansa oikein. Kuvaus tavaroiden tarkistamisesta etenee kuitenkin vaiheeseen, jossa isäntä itsekin alkaa jo sääliä Selmaa:

Tavarat olivat semmoisessa suuressa pahvikotelossa, jossa tupakkatehtaat lähettävät savukkeitaan. Aloin lapata sieltä esiin vaatekappaleita hellävaroin ja hyväntahtoisin ilmein. Ne olivat maailmalta saatuja, käytettyjä ja vähäpätöisiä, mutta varsin siistejä. Niitten

piteleminen ei sinänsä ollut vastenmielistä, oli kuin olisi hellästi hipaissut mierolaiskohtalon hentoa runollisuutta. Lapseni katselivat sanattomina siinä vieressä, ja minä ehdin ajatella ikäänkuin pienen rukouksen, ettei heidän pikku aartehistojaan vain koskaan vieras käsi näin joutuisi kääntelemään. (MM, 83.)

Katkelmassa isännän sääli nousee esiin hänen omien lastensa kautta. Tuota sääliä voi pitää jonkinlaisena empatiana, vaikka sen suorana kohteena ei olekaan Selma itse. Isäntä kuitenkin ymmärtää, että tavaroiden tutkiminen on tutkimuksen kohteeksi joutuneen näkökulmasta epämiellyttävää. Tavaroiden hellävarainen kohtelu ja maininta hyväntahtoisin mielin toteutettavasta etsinnästä taas viittaavat siihen, että kaikesta huolimatta isäntä kuitenkin haluaisi kohdella Selmaa hyvin. Syy tähän saattaa olla katkelmassa mainittu ”mierolaiskohtalon herkkä runollisuus”, joka dekadentilla tavalla on kiehtonut kertojahahmoa koko lastun ajan. Selman kurjuudessa on isännän mielestä jotakin romantiikkaa, jota hän itse ei arjessaan koskaan pysty tavoittamaan. Lukija saattaa ymmärtää isännän tavoitteet, mutta vielä todennäköisempää on, että lukija alkaa empatisoida Selmaa entistä enemmän. Toisaalta isännän osoittamalla empatialla voi olla myös käänteinen vaikutus. Sklarin teorian mukaanhan yksi fiktiiviseen hahmoon kohdistuvan empatian edellytyksistä on, että hahmo kärsii (Sklar 2008, 74). Periaatteessa voisi siis ajatella, että Selman saama oikeudenmukainen kohtelu ja isännän, joka on voinut näyttäytyä Selmaa empatisoivalle lukijalle tarinassa melkoisena julmurina, tuntema empatia poistaa tarinasta Selman kärsijäroolia. Kun tätä pohdintaa veisi pidemmälle, Selma olisi lopulta lukijan silmissä epärehellinen pikkurikollinen, joka saisi tarinan loppupuolella enemmän oikeutta kuin ansaitsi.

Selman tavaroista löytyvät lopulta perheen pienimmän lapsen sukat sekä paperikääre, jossa on neljä silliä (MM, 83–84). Isäntä esittää perheen reaktion tavaroiden löytymiseen hyvin maltillisena ja kuvaa tunnelmaa ”hellänlaiseksi” (MM, 83). Perhe ei pidä pientä sukka- ja sillivarkautta minään, ja Selma saa pitää sekä sukat että sillit. Tapahtumasta kertomista voi pitää vahvana lukijan empatian johdattelun keinona: Selma näyttäytyy säälin kohteena, sillä hänelle kelpaavat vähäpätöiset tavarat, joiden varastamisesta perhe ei edes suutu. On tosin huomattava, että isäntä kertoo Selman perheen lempeydestä huolimatta koettavan kiistää varastamisen:

Vielä saimme kuulla tuota kummallista puhelua, jonka jonottavaa, katkonaista nuottia niin usein olimme ihmetelleet. Hän ei ollut noita sukkia ottanut, ne olivat jollakin tavoin sinne liinan sisään joutuneet – Voi voi... (MM, 84.)

Lainauksen toteamus ”voi voi” on tulkittavissa isännän kertojäänen kommentoinniksi, joka osoittaa sääliä Selmaa kohtaan. Selman puolustautuminen näyttäytyy sekin vain sääliä lisäävänä tekijänä. Perhe ei vielä tässäkään vaiheessa ole kunnolla valmis kuuntelemaan Selmaa tai tavoittamaan häntä omana itsenään. Isännän Selmasta tekemä luonnehdinta on hänen mielessään niin vahvana, että sen läpi suodattuu kaikki, mitä Selma sanoo tai tekee. Isäntä tuntuu ajalleen tyypillisesti uskovan, että Selma todella on mitä on, alemman yhteiskuntaluokan edustaja ja lähes toivoton tapaus, joten tilaa selittelyille ei jätetä. Ainoastaan Selman tavaroista löytyneiden sillien kohdalla isäntä osoittaa pientä epävarmuutta. Sillit on pakattu paperiin, joka ei ole samanlaista kuin paperi, johon perheeseen tuodut kalat on yleensä kääritty. Isäntä toteaa pudistelleensa kriittisesti päätään ja todenneensa, ettei ”pitänyt tätä kohtaa täysin varmana”. (MM, 84.) Epävarmuuden osoittaminen saa lukijan ehkä kysymään, mistä muista asioista kertojahahmo ei välttämättä ole täysin varma. Toisaalta taas epävarmuuden osoittaminen on rehellisyyttä, joka saattaa lisätä lukijoiden luottamusta.

Rimmon-Kenanin määritelmän mukaan keskeiset kertojan epäluotettavuutta osoittavat seikat ovat kertojan tietämyksen rajoittuneisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma (Rimmon-Kenan 1991, 128). ”Maantieltä maantielle” -lastun kertojasta voi havainnoida kaikki nuo ominaisuudet. Selma sanoo, ettei tiedä, miten sukat ja sillit ovat joutuneet hänen tavaroihinsa, eikä kertojakaan esitä siitä mitään todisteita. Kertoja on myös itse mukana tapahtumissa, joista hän kertoo. Lisäksi kertojan arvomaailmaa voi pitää tilanteeseen nähden ongelmallisena, sillä hän ajattelee olevansa henkilöahmon yläpuolella ja lukijan tunne lastun mahdollisesti viestittämästä moraalista suhtautumistavasta on vielä tässäkin yhteydessä ristiriitainen. Rimmon-Kenanin mukaan kertojan arvomaailma on kyseenalainen silloin, kun se sotii teoksen sisäistekijän arvomaailmaa vastaan – jälkimmäisestä on tosin vaikea saada selkoa (Rimmon-Kenan 1991, 128–129). ”Maantieltä maantielle” -lastun henkimä epämääräisyys sen suhteen, kenen puolella lukijan ehkä sisäistekijän mielestä pitäisi

olla, osuu hyvin Rimmon-Kenanin määritelmään. Tämä taas osaltaan vaikuttaa lukijan empatiaan: lukijan on lopulta tehtävä itse ratkaisunsa, sillä teoksen sisäistekijä häilyy sekö isännän että Selman puolella keskeisissä juonenkäänteissä.

Kertojan luotettavuutta pohtiessa on otettava huomioon, että se on yksi keskeisistä kysymyksistä kertomustieteestä käydyin keskustelun piirissä, eikä Rimmon-Kenanin teoria ole siitä ainoa näkemys. Tämän työn taustalla keskeisesti vaikuttavat James Phelanin tutkimukset sivuavat myös osaltaan epäluotettavaa kertojaa. Phelanin retorisessa mallissa esitellään kuudella tapaa ilmenevää kertojan epäluotettavuutta, joiden lähteenä kuitenkin, hänelläkin, on kertomuksen sisäistekijä. (Miettinen 2005, 102–103.) Näin ollen ”Maantieltä maantielle” -lastun tapauksessa sisäistekijän arvomaailman pohtiminen suhteessa teoksen lukijassa herättämään empatiaan on kuitenkin relevanttia.

”Maantieltä maantielle” -lastun loppuratkaisu on kiinnostava lukijan empatian näkökulmasta. Tapahtumat päättyvät kuvaukseen tilanteesta, jossa perhe maksaa Selmalle sata markkaa palkkaa, ja isäntä tarkkaan huolehtii, että maksutapahtumasta tehdään kuitti. Näin isäntä haluaa varmistaa, että perhe toimii oikein – työstä kuuluu maksaa palkkaa – ja että Selma ei myöhemmin voi väittää jääneensä ilman palkkaa. Isäntä vielä korostaa oikeamielisyyttään lukijalle tuomalla esiin, että palkka maksetaan siitä huolimatta, että Selma on tehnyt rikkeitään:

Sinä saat nyt tämän sata markkaa, vaikka sinä olet varastellut markkoja ja kymmenpennisiä ja tehnyt aikanasia enemmän vahinkoa kuin työlläsi olet ansainnut. Mutta sinä saat nähdä, ettei sinun raukan kustannuksella kukaan hyötyä tahdo. (MM, 85.)

Selma on perheelle ”raukka”, johon kohdistuu tilanteessa jonkinlaista sääliä. Kuitti palkasta kirjoitetaan samalla koneella, jolla Selma on aiemmin pyytänyt isäntää kirjoittamaan sisarensa osoitteen kirjekuoreen. Tämän kerrottuaan minäkertojaisäntä toteaa: ”Oi Herra, kuinka syvälle sallit sinä typeryyden ja narrimaisuuden pirun

ihmistäsi painaa” (MM, 85). Lukijalle selviää, että isäntä on pitänyt itseään narrina, kun on aiemmin uskonut, että Selma voitaisiin pelastaa itseltään. Isännän arvomaailman jakavalle lukijalle tämä saattaa olla kohta, jossa empatia isäntää kohtaan kasvaa entisestään. Voisi siis ajatella, että vahvasti isäntään samaistuva lukija tuntisi itsensäkin narriksi – ainakin, jos hän jossakin vaiheessa on uskonut Selman viattomuuteen. Selma on ollut isännälle uhka, ja isäntä itse esittää itsensä eräänlaisena oikeamielisenä uhrina. Selmaa empatisoiva lukija taas näkee tilanteessa hyvänä sen, että Selma saa palkkansa, mutta toisaalta lukija voi myös nähdä, kuinka alentavasti Selmaa jälleen kohdellaan. Kuitenkin vaatimisenkin voi lukea Selman epärehellisyyden toteamiseksi eikä hänen oikeuksiensa turvaamiseksi. Selman varsinaista lähtöä kertojaääni väheksyy: lähtöön ei liity mitään kovin tunteikasta, ja Selma huikkaa hyvästit kyökin ovelta (MM, 85).

Siellä se meni sitten tyttönen Selma Kujala pipolakkeineen, kelkkoineen, tumppuineen, myttyineen, niinkuin lasten kuvakirjasta leikattu kultainen lyllerö. Emme me sitä menoa niin erikoisesti katselleet, mutta satuimme itse kukin näkemään, kuinka hän hiljakseen eteni - - . Kun lähtötunnelma oli haihtunut, tuntui kuin olisi talon ilma jollakin tavoin puhditunut, jokin nuhrainen nietos loppuun sulanut. (MM, 86.)

Isännän lastun loppupuolella toteama ajatus ilman puhdistumisesta sopii hyvin degeneraatioajatteluun ja on omiaan vahvistamaan isäntään samaistuneen lukijan todennäköisesti helpottunutta tunnelmaa. Lastun kirjoitusajankohtana käytiin sekä konkreettista että symbolista taistelua yhteiskunnallista rappioitumista vastaan (Ahlbeck, Lappalainen, Launis & Tuomela 2013, 4). Sillanpään lastua voi pitää symbolisen taistelun välineenä moraalittomuutta vastaan. Myös Sillanpään *Nuorena nukkunut* -teosta on analysoitu degeneraation näkökulmasta. Teoksen päähenkilö, keuhkotautiin kuoleva Silja, on degeneraatiopelon hahmo siinä missä Selmakin. Lahoavassa saunakammarissa sairastavaan Siljaan kytkeytyvät teoksessa terveyden menettämisen ja yhteiskunnallisen ränsistymisen teemat pelkoineen. *Nuorena nukkuneessa* rappioon liitetään perinnöllisyys ja sairauden vääjäämättömyys, mutta myös sen runollinen hohde. (Ahlbeck, Lappalainen, Launis & Tuomela 2013, 3.) Sama toistuu ”Maantieltä maantielle” -lastun Selman tapauksessa. Varasteleva, lopulta takaisin maantielle päätyvä tyttö on lastun lopussa kaukaa katsottuna kuitenkin myös ”kultainen lyllerö”, jonka mierolaiskohtalon runollisuutta kertojahahmo on ihaillut

lastussa aiemminkin. Lukijan empatian suhteen degeneraatiopelon runollistaminen on hämmentävä teko. Väitänkin, että epäluotettava kertoja, hankalasti tulkittava teoksen sisäistekijä ja runollistettu degeneraatioajattelu kytkeytyvät lastussa yhteen ja selittävät lukijan empatialinjan vaihtoehtoisuutta ja vahvaa kontekstisidonnaisuutta.

Lastun viimeisissä virkkeissä isäntä tuo esiin, että ”ämmät” ovat kirkolla kertoneet Selman valehdelleen ja vähätelleen palvelusajastaan talossa, minkä jälkeen isäntä päättää kertomuksen toteamalla olleensa koko ajan oikeassa: ”Olimme sittenkin voittaneet tuon häijyn mustahiuksisen mutisijan.” (MM, 86.) Lopetusvirke on vahva ja sävyltään jopa uhoava. Kertojahahmo ei enää tuhlaa empatiaansa ”häijyyn mustahiuksiseen mutisijaan” vaan puhuu voittamisesta. Sanan ”sittenkin” käyttö viittaa aiempiin tilanteisiin ja isännän ajatukseen itsestään Selman huiputtamana hyväuskoisena narrina. Isäntää empatisoinut lukija lienee tyytyväinen loppuratkaisuun – Sklarin kriteerit (2008, 74) täyttyvät, ja Selma suuntaa takaisin maantielle etsimään itselleen uutta uhria. Selmaan samaistunut lukija kuitenkin lukee loppuratkaisun yhtä epäluotettavana kuin aiemmatkin tapahtumat. Mitään varmaa tietoa ”ämmien” puheesta ei edelleenkään ole, ja Selma jää lukijalle mysteeriksi, johon liittyviä aukkoja samaistunut lukija on mielessään paikkaillut empatiatunnettaan vahvistavalla tavalla.

8 Lopuksi

F. E. Sillanpään ”Muuan Tellervo-niminen” on tarina, jossa useilla kerronnallisilla keinoilla herätellään lukijan empatiaa. Jo heti lastun alussa lukijalle piirretään kuva huono-osaisesta päähenkilöstä sopivien taustatietojen esittämisen avulla. Kertojan tekemät ennakkoinnit, kertojaäänestä vuoroin kuuluva asenteellisuus ja vuoroin kuuluva neutraalius sekä henkilöhahmon erityisyyden ja erilaisuuden kuvaus ovat myös omiaan vaikuttamana lukijan tunteisiin. Lisäksi lastusta on luettavissa monitulkintainen kertojan ja henkilöhahmon välillä vallitseva valta-asetelma, mikä osaltaan ohjaa lukijan empatiatunnetta.

”Muuan Tellervo-niminen” -lastun kertoja suhtautuu joihinkin traagisiin tapahtumiin korostetun neutraalisti, minkä voi tulkita ironiseksi tehokeinoksi, joka lisää lukijan sääliä lastun päähenkilöä kohtaan. Lastusta on myös nähtävissä lukijalle mieluisten ominaisuuksien, kuten älykkyyden, sitomista osaksi henkilöhahmon piirteitä. Tällainen kaventaa lukijan ja henkilöhahmon välillä olevaa etäisyyttä ja lisää lukijan samaistumiskokemusta ja empatiaa. Osansa lukijan empatiakokemukseen tuo myös se, että lastussa kerrotaan traagisista tapahtumista, yksinäisyydestä ja kiusaamisesta. Näitä voidaan pitää kärsimyksen aiheutumisen stereotyyppioina.

Kertojan eläytyminen henkilöhahmon kokemukseen lastun juonen kannalta ratkaisevina hetkinä viimeistelee lukijan empatiatunteen. Miljöokuvaus sekä tietoinen yksinkertaisuus päähenkilön kuoleman kuvaamisessa vaikuttavat niin ikään lukijan tunteisiin. Lukija on lähes koko tekstin ajan pelännyt ja odottanut päähenkilön kuolemaa: kun se tapahtuu, jäljelle jää tyhjyys. Lopussa tapahtuva kertojaääneen paluu näkyvään neutraaliuteen tukee lastun keskivaiheilla syntynyttä pohdintaa kertojan mahdollisesta ironisesta suhtautumistavasta. Vahvasti eläytynyt lukija saattaa kokea lastun lopussa helpotusta siitä, että vaikka tarina päättyy henkilöhahmon kannalta ikävästi, henkilöhahmoa kuitenkin yritetään auttaa.

Koska ”Muuan Tellervo-niminen” -lastuun liittyviä lukijan empatian herättelykeinoja voi tulkita monin tavoin, on vaikea tarkasti sanoa, mitä kirjoitusaiheensa, 1920-luvun, aatteita lastu mahdollisesti edustaa. Jotakin lastu kuitenkin ilmestymisajankohdastaan kertoo, sillä tarinan kohdista, joissa kertoja eläytyy henkilöhahmon kokemukseen, on nähtävissä ajalle tyypillinen tapa kuvata huono-osaisen lapsen sisäistä maailmaa ja sitä kautta nostaa lasta esiin yhteiskunnallisesta marginaalista. Lastun lopussa Tellervo nousee arvokkaaksi yksilöksi, joka halutaan pelastaa. Tämä sitoo lastun arvomaailmaa muiden ajalle tyypillisten lasten kaltoinkohteluromaanien arvomaailmoihin, joilla oli lapsen asemaa parantamaan pyrkiviä tavoitteita. Tellervon pelastamisyritystä voidaan siis pitää yhtenä kannanottona huono-osaisten lasten puolesta.

F. E. Sillanpään lastu ”Maantieltä maantielle” on empatian näkökulmasta ristiriitainen. Lukijan tulkintaa ja tunteita ohjailee se, jakaako lukija lastun kertojan arvomaailman, joka henkii 1900-luvun alulle tyypillistä rotyhygienian- ja degeneraatioajattelua. Nämä lastun kontekstiin liittyvät seikat ovat pääteltävissä kertojan asennoitumisesta, henkilöhahmon kuvaustavasta ja minäkertojan itsereflektiivisestä pohdinnasta. Jos lukija ajattelee yhteiskunnallisista asioista samalla tavalla kuin kertoja, hän todennäköisesti samaistuu kertojaan ja tuntee tätä kohtaan empatiaa. Tällöin lukijan on uskottava, että lastun päähenkilön kaltaiset, huono-osaiset nuoret voivat olla uhka yhteisölle. Lastun arvomaailman tiedostaminen voi johtaa kuitenkin myös päinvastaiseen empaattiseen reaktioon. Lukija, joka pitää degeneraatioajattelua ongelmallisena ja joka osaa lukea tuon ajattelun lastusta ajan ilmiönä, näkee Selmassa lastun kuvaaman ajan aatteiden uhrin. Tällöin empatia Selmaa kohtaan kasvaa, sillä lukija kokee Selman kärsivän.

”Maantieltä maantielle” -lastussa lukijan empatiaan vaikuttaa myös henkilöhahmojen äänten kuuluvuus. Lukijan on kenties helpompaa samaistua tapahtumiin osallistuvaan minäkertojaan kuin kuvauksen kohteena olevaan henkilöhahmoon, jonka tunteista ei suoraan kerrota ja jonka kautta tarinaa ei fokalisoida. Minäkertoisuus ja fokalisaatio eivät kuitenkaan takaa kertojahahmollekaan automaattisesti lukijan empatiaa. Näin ollen voi todeta, että vaikka äänten kuuluvuus ja fokalisaatio hieman ohjailevat lukijan tulkintaa, ne eivät kuitenkaan ole keskeisimmät siihen vaikuttavat seikat. Empatisoiva lukija voi

mielessään täyttää henkilöhahmoon liittyvät aukot, jotka johtuvat vuorosanojen vähäisyydestä ja fokalisaation puutteesta.

Teoksen sisäistekijä on kirjallisuustieteessä keskeinen kysymys, joka vaikuttaa myös lukijan empatiakokemukseen. ”Maantieltä maantielle” -lastussa sisäistekijä mitä todennäköisimmin aiheuttaa lukijalle ristiriitaisen tunteen siitä, ketä henkilöhahmoa tarinassa mahdollisesti pitäisi eniten sympatisoida. Ristiriitainen kuva sisäistekijästä syntyy siksi, että kertojan suhtautuminen päähenkilöön varsinkin lastun lopussa on selkeästi tuomitsevaa, mutta silti juonesta ja tapahtumien kuvauksesta on havaittavissa seikkoja, jotka mahdollistavat lukijan empatian päähenkilöä kohtaan. Tällaisia ovat esimerkiksi vahva vastakkainasettelu päähenkilön ja kertojan välillä sekä päähenkilön kurjan tilanteen kuvaaminen.

”Maantieltä maantielle” -lastun lukijan empatiaan vaikuttaa myös lastun kertojan epäluotettavuus. Lukija ei voi olla varma, ovatko kertojan kuvaamat asiat värittyneitä tai edes totta. Kertoja jättää myös kertomatta monia asioita päähenkilöstä, mikä saattaa vaikuttaa siihen, kuinka vahvasti lukija kykenee samaistumaan päähenkilöön. Tämän lisäksi lukijassa heräävässä empatiassa on kyse myös sekä lukijan että henkilöhahmon kokemuksesta: miten henkilöhahmon kokemusta kuvataan, miten lukija sen kokee ja miten lukijan omat kokemukset vaikuttavat tulkintaan henkilöhahmon kokemuksista.

Yhteistä tutkimieni lastujen empatiapyrkimyksissä on paljon, aivan kuten niiden välittämässä 1900-luvun alun lapsikuvassakin. Molemmissa lastuissa henkilöhahmot taustoitetaan tavalla, joka mahdollisesti lokeroi hahmon lukijan mielessä. Lisäksi kummankin lastun kerronnassa on ennakoiteja ja aukkoja, jotka vaikuttavat lukijan suhtautumiseen. Henkilöhahmoista, lapsesta ja nuoresta, tuodaan esiin asioita, jotka yleensä herättävät sääliä: Tellervo ja Selma ovat aikansa huono-osaisia, yksinäisiä tyttöjä, joiden hyvään tai edes tyydyttävään tulevaisuuteen 1800–1900-luvun vaihteen aikalaiset eivät välttämättä usko. Molemmissa lastuissa myös osoitetaan, ettei tytöille tarjottu apu johda mihinkään: Tellervo joutuu jättämään koulun kesken ja kuolee, Selmasta taas ei kasvakaan kunnon kansalaista, vaikka häntä yritetään auttaa tarjoamalla palveluspaikka hyvästä perheestä.

Tutkimissani teksteissä suurin ero on se, että ”Muuan Tellervo-niminen” -lastussa myös kertojan empatia kohdistuu monin paikoin kuolevaan päähenkilöön, Tellervoon. ”Maantieltä maantielle” -lastussa taas kertoja aluksi näyttää säälivän päähenkilö Selmaa, mutta lopussa tuomitsee tämän. ”Maantieltä maantielle” välittää myös astetta jyrkempää viestiä huono-osaisesta henkilöstä kuin ”Muuan Tellervo-niminen” – toisaalta taas jälkimmäisenä mainitun lastun päättäminen Tellervon kuolemaan on lukijan empatian näkökulmasta vielä jyrkempi ratkaisu kuin Selman lähettäminen takaisin maantielle. F. E. Sillanpään *Enkelten suojatit* -teoksessa tutkimani lastut asettuvat kaltaistensa joukkoon: teos on nimeään mukaillen lukijassa vahvoja tunteita herättävä kokoelma lastuja lapsista ja heidän kurjista kohtaloistaan 1900-luvun alun Suomessa.

Kirjallisuus

Tutkimuskohteet

Sillanpää, Frans Emil (1923). Muuan Tellervo-niminen (= *MT*). Teoksessa *Enkelten suojatit. Lastuja lapsista ja heidän kohtaloistaan*. Porvoo: WSOY, 47-62.

Sillanpää, Frans Emil (1923). Maantieltä maantielle (= *MM*). Teoksessa *Enkelten suojatit. Lastuja lapsista ja heidän kohtaloistaan*. Porvoo: WSOY, 65-86.

Muu kaunokirjallisuus

Andersen, Hans Christian (1987). Pieni tulitikkutyttö. Teoksessa *Andersenin satuja ja muita tarinoita*. Tampere: Satukustannus.

Sillanpää, Frans Emil (1931). Nuorena nukkunut, eli Vanhan sukupuun viimeinen vihanta. Helsinki: Otava.

Tutkimuskirjallisuus

Ahlbeck, Jutta; Lappalainen, Päivi; Launis, Kati; Tuohela, Kirsi (2013). Degeneraatio ja modernisoituva Suomi. Sairauden kulttuuristen merkitysten jäljillä. *Kulttuurintutkimus* 30/2013, 3-15.

Ahmala, Antti (2013). Hentoja kärsijöitä ja kohtalokkaita äitejä. Naishahmot Joel Lehtosen nuoruudentuotannon romaaneissa. Teoksessa *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Riikka Rossi ja Saija Isomaa. Helsinki: SKS, 165-193.

Ameel, Lieven (2013). "Mitä sinä tässä kävelet?" Teoksessa *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Riikka Rossi ja Saija Isomaa. Helsinki: SKS, 141-164.

Booth, Wayne C. (1988). *The Company We Keep. An Ethics of Fiction*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Djikic, Maja; Oatley, Keith; Moldoveanu, Mihnea C. (2013). Reading Other Minds. Effects of Literature on Empathy. Teoksessa *Scientific Study of Literature*. University of Toronto: John Benjamins Publishing Company, 39-41.

Fludernik, Monika (2010). Luonnollinen narratologia ja kognitiiviset parametrit. Teoksessa *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntia*. Toim. Mari Hatavara, Markku Lehtimäki ja Pekka Tammi. Helsinki: Gaudeamus, 17-43.

Ikonen, Teemu (2001). Tarina ja juoni. Teoksessa *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Toim. Outi Alanko ja Tiina Käkälä-Puumala. Helsinki: SKS, 184-206.

Isomaa, Saija (2013). Nykyajan Hannut ja Kertut. Kaltoinkohdeltu lapsi vuosituhannen vaihteen kotimaisessa romaanissa. Teoksessa *Kivi, Aho, Linna. Suomalainen romaani*. Helsinki: BTJ Finland Oy, 355-369.

Keskinen, Mikko (2001). Teksti ja konteksti. Teoksessa *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Toim. Outi Alanko ja Tiina Käkälä-Puumala. Helsinki: SKS, 91-116.

Korsisaari, Eva Maria (2001). Keskeisiä kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia. Teoksessa *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Toim. Outi Alanko ja Tiina Käkälä-Puumala. Helsinki: SKS, 290-309.

Lehtimäki, Markku (2009). Fiktiivisen kertomuksen analyysi ja tulkinta. Klassisen ja jälkiklassisen narratologian arviointia. Teoksessa *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Toim. Samuli Hägg, Markku Lehtimäki ja Liisa Steinby. Helsinki: SKS, 28-49.

Lehtimäki, Markku (2010). Sofistikoitunut kertomus ja lukemisen etiikka. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti *Avain* 2/2010, 40-49.

Markkola, Pirjo (1994). Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Helsinki: SHS.

Mattila, Markku (1999): Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Miettinen, Rauno (2005): Hullujen naisten kanssa ullakolla. Kertojan luotettavuus ja tulkinta Charlotte Perkins Gilmanin novellissa The Yellow Wallpaper. Teoksessa *Kertomus ja mieli. Uusia (ja vanhoja) näkökulmia tajunnan esittämiseen kertomakirjallisuudessa*. Tampere: Tampereen yliopiston taideaineiden laitos, 101-123.

Phelan, James (2007). Experiencing Fiction. Judgments, Progressions and the Rhetorical Theory of Narrative. Ohio: Ohio State University Press.

Pulma, Panu (1987). Kerjuuvallasta perhekuntoutukseen. Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*. Toim. Panu Pulma ja Oiva Turpeinen. Helsinki: Lasten suojelun keskusliitto.

Rimmon-Kenan, Shlomith (1991): Kertomuksen poetiikka. Helsinki: SKS.

Sklar, Howard (2008). The Art of Sympathy. Forms of Moral and Emotional Persuasion in Fiction. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Sklar, Howard (2013a). Anything But a Simpleton: The Ethics of Representing Intellectual Disability in Tarjei Vesaas's The Birds. Teoksessa *Narrative Ethics*. Toim. Jakob Lothe ja Jeremy Hawthorn. Amsterdam: Rodopi, 167-180.

Sklar, Howard (2013b). The Art of Sympathy in Fiction. Forms of ethical and emotional persuasion. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.